

HA A BÁLVÁNYOK ROMBADŐLNEK...

ÍRTA:

HUSZÁR VILMOS.

BUDAPEST, 1918.
RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA.

Révai-Nyomda, Budapest.

Tartalom.

	Oldal.
Előszó-féle	1
I. A „műveit franciák”	5
II. Az entente ideálokért harcol	25
III. A franciák szerepe a háború felidőzésében... ..	50
IV. A marnei csata	65
V. Az ententista-téboly és „a biztos győzelem”... ..	70
VI. Az ál-franciák: welschek és oláhok. Semleges földön.....	94

Előszó-féle.

A sors úgy rendelte, hogy a háború eseményeivel behatóan kellett foglalkoznom. Különösen alkalmam nyílt erre a semleges külföldön, ahol immáron több mint másfél esztendő óta tartózkodom.

Hogy a világháborúra vonatkozó futó jegyzeteimet egy kis könyvben foglaljam össze, arra főleg az a körülmény serkentett, hogy ráirányítam a magyar olvasó figyelmét egy-két olyan szempontra, amelyekből az 1914-1918-iki földindulás fázisait eddig' talán nem igen szemlélte. Pedig nézetem szerint a háború egyes tünetei egész más megvilágításban tűnnek fel és megítélésük is egészen más lesz, ha a velünk szemben álló népek lelkét mozgató erkölcsi rugókat igyekszünk felkutatni. Úgy vélem, hogy igény-

hogy egy-két ilyen erkölcsi rugó nyitjára rávezessék a közönséget.

Bern, 1917. december.

A „művelt franciák”.

Hanotaux úr, aki 1914 szeptemberében hozzáfogott a világháború történetének, megírásához, mindjárt meg is mondta, hogy műve egész a „győzelem”-ig fog terjedni. Ez a felfogás jelképe lehetne az egész, francia, *sőt* angol vagy olasz háborús irodalomnak, mert az entente rögeszméit – legalább csiráikban – már mind magában foglalja. A francia akadémikus, egykor a francia-német közeledés kovácsa, aki a háború folyamán számos gyűlölettől tajtékozó cikket írt Ausztria-Magyarország és Németország ellen, azt hitte, hogy a bosszú áhítozása elég a győzelem kivívásához. És mert ez a bosszú az ő szívét a végletekig hevítette, mint sok más kiváló honfitársát *is*, nem *sokáig* habozott, mikor a vágyat összetévesztvén a valósággal, biztosra vette a győzelmet és ehhez képest osztotta be könyve fejezeteit.

Én nem akarok itt históriát írni; az a becsvágy se vezérel, hogy hazánk szerepét a rettenetes világrenségben megvilágítsam, hisz a harc még folyik és aktái lezárva nincsenek. Végleges ítéletet pedig csak akkor lehet majd mondani.

ha az események a kellő időbeli távlatból lesznek szemlélhetők. De nem tudom leküzdeni érzésemet, amely arra kész, hogy elmondjak egyet-mást élményeimből és tapasztalataimból, amelyeket a háború folyamán szereztem és amelyek főleg Magyarországnak a külföldhöz való viszonyára vonatkoznak.

Talán sohasem kínálkozott kitünőbb alkalom a nemzeteik lelkének megismerésére, mint amint a szemünk előtt lezajló véres tragédia szolgáltatót. A megpróbáltatás és a balszerencse napjaiban lehet legjobban megismerni barátot és ellenséget. A jó és rossz tulajdonságok, amelyek a népek lelkének mélyén szunnyadoznak, a világháború örvényében élesen körvonalozva jelentek meg a figyelő szeme előtt. Sokat, amit a história holt betűi nem tudtak megértetni velünk, az élő történés ékesszólóan megmagyarázott.

Mi, magyarok, szeretünk tanulni a külföldtől de nem mindig gyakorolunk kellő kritikát vele szemben. Azt hiszem, a világháború tanulságai arra fognak vezetni bennünket, hogy Nietzsche szellemében bizonyos értékeket revidáljunk és újra megállapítsunk, különösen bizonyos külföldi értékeket.

Úgy tetszik, mintha az egész kultúra alapjaiban megingott volna és mintha Voltaire kedvenc eszméje a „haladás”-ról, amely erősen befészkelte magát az egész emberiség köztudatában, e megrázkódtatások következtében any-

nyira elvesztette volna jelentőségét, hogy kérdéssé vált, vajjon továbbra is komolyan állíthatjuk-e, hogy az „emberiség a fejlődés útján halad.” Valóban, hitte volna-e valaki, hogy az egyetemes meg nem értés és butaság olyan orgiákat fog ülni, mint aminők e nagy felfordulás alkalmából elének tárultak? Nem a haladás törvénye állandó, hanem az ostobaságé, no meg a gonoszságé ...

A zajló tengeren egyszer ide-oda hánytákvetették a hajót a haragos hullámok... Kapitány úr, szólj egy utas a kormányoshoz, vessünk horgonyt és álljunk meg, ha lehet... A kapitány szót fogad és leereszteti a horgonyt a tenger mélységébe... A horgony sülyed, egyre jobban sülyed tíz, húsz, száz kilométerre és még tovább ... Uram, kiáltja a kapitány, itt nincs megállás, ez a tenger feneketlen! – Hát hol vagyunk? kérdezi utasunk. – A butaság tengerén . . .

Brandes György, aki ezt a kis parabolát mesélte, hozzátette: Két ilyen feneketlen tenger van: a butaságé és a gonoszságé. Ez a jelképes beszéd azért jutott eszembe, mert a nagyeszű és fényes tollú dán író nemrég írt nekem és azt kérdezte, mint vélekedem „Európa jövőjéről”. Feleletemben emlékeztettem őt a fennebbi kis parabolára, mert soha oly világosan nem láttam, hogy az ostobaság és a rosszaság mily örökkévalók e földön... Hát ilyen az emberi haladás? Hát így csinálják a világhistóriát? És

főleg így írják? Hisz akkor kár tanítani és tanulni a történelmet! A szenvedély hevében, a kétségbeejtő erőfeszítések között, amelyek egy ilyen nagy küzdelem megvívásához szükségesek, bizonyára nehéz a higgadság szavára hallgatni, de hogy egész kultúrnemzetek ilyen tébolyító csalás eszközeivé aljasuljanak le, azt még az emberiség legmegátalkodottabb megvetői se tartották volna hihetőnek.

Mi, akik rajongtunk a „művelt franciá”-ért, csodáltuk a büszke Angliát, a „szabadság klaszri'kus hazáját” és irigykedve tekintettünk a tengerentúli nagy „demokrácia”, Amerika felé, alig tudunk felocsúdni csodálkozásunkból, amikor ez államok vezető államférfiait szónokolni halljuk.

Hisz lázgyötörte betegek se beszélhetnének össze-vissza annyi zagyvaságot mint csodált államok vezérlő férfiai! Mi ez? Csálnak-e itt, avagy csak szegény elmeháborodottakkal van-e dolgunk? A háború az háború, de azért mégis süt a Nap és ragyognak a csillagok! Pedig a nagy népek, akikhez mi magyarok szégyenkezve és szerénykedve jártunk iskolába, ezt is letagadják, legalább kormányzóik képében! És ha igaz – pedig majdnem igaz – hogy a sajtó hüen kifejezi a közérzést és közgondolkozást, akkor ellenfeleink lelke döbbenetes rejtélyként kell, hogy tűnjön fel előttünk.

Amikor a háború megindult, a magyar és osztrák kormány elzárta az ellenséges külföldi

hírlapok elől a monarchia határait. Csak egy-két kiváltságos ember tudott rendszeresen a francia, angol vagy olasz sajtó termékeihez jutni. Arról, hogy ezek a lapok mit írtak össze, a két ország lakosságának legfőljebb ama rövid kivonatok révén lehetett fogalma, amelyeket a magyar és osztrák újságok koronként jónak láttak leközölni. Ez pedig édes-kevés volt. A kormányok tiltó intézkedéseikkel azt akarták elérni, hogy az ellenséges sajtó győzelmi harsonái és romlásunkat hirdető szólamai el ne juszanak népeik füléhez, mert ez lerontja a lelkesedést, a győzelmi akaratot, a „morál”-t...

Azt hiszem azonban, hogy a szellemi sorompók lebecsülésével a magyar és osztrák hatóságok voltaképp többet használtak, mint ártottak az ellenség prestigének. Bizony Isten, nagyon szerettük volna, ha magyarjaink, a „műveit franciák” csodálói és az angломánok napnap után olvashatták volna kávéházaikban a *Times-t*, a *Morning Post-ot*, a *Temps-t*, a *Figaro-t* s a *Matin-t*. Az ellen se lett volna kifogásunk, ha még az alatt az idő alatt is, amikor hű szövetségesünk, Olaszország „semleges” volt, honfitársaink olasz-barát köreiből kézzől-kézre járt volna a *Corriere de la Sera*, a *Secolo* vagy a *Giornale d'Italia!* A magyar sajtó is követett el hibákat, az osztrák és a német is; a központi hatalmak lapjai is túloztak vagy sok mindent elhallgattak, de merem állítani, hogy nagyjában és egészében véve, ellenfeleink sajtójához ké-

pest a zord igazságnak és a józan önmérsékletnek valóságos tárházai voltak! A gonoszságnak, a hazugságnak, a gyűlölségnek és az aljas rágalmaknak azt a rémséges tobzódását, amit a francia, angol, olasz és még „semleges” amerikai lapoto is produkáltak, csak az tartotta lehetőnek, akinek módjában volt e nagy és civilizált nemzetek e téren való eltévelyedését nap-nap után tényleg konstatálni.

Sokan közülünk, jámbor magyarok közül hajlandók voltunk a fékevesztett indulatok ilyen háborgását a háborús psychosis elfajulásával magyarázni és még mentegettük is ellenfeleinket, hogy csak a győzelmi tudat fentartásának szüksége tette őket ilyen elvakultakká és embertelenné ... Pedig nem így volt. A nagy világégés lángjainál csak jobban megláttuk azt az arculatot, melyet némely civilizált nemzetek már akkor is mutattak, amikor e földön még béke honolt. Igen, visszatérek arra, hogy mi sok tévedésnek voltunk áldozatai ellenfeleinket illetőleg. De meg kell vallanom, hogy jómagam volt régebben, évekkal a háború kitörése előtt, más képet alkottam magamnak például a „művelt franciákról”, mint legtöbb honfitársam...

Nevezetesen én már rég tisztába jöttem azazal, hogy a francia nép karakteréről, intellektuális képességeiről közszájon forgó ítéletek nem teljesen fedik a valóságot. Sokszor voltam Parisban és Franciaországban, nagyon gyakran érintkeztem franciákkal, mindenféle fajtával és

esztendőket szenteltem a francia kultúra tanulmányozásának. Érett megfontolás után állíthatom, hogy a francia nép jó és rossz tulajdonságainak értékelése igen sok tekintetben revízióra szorul. De ne tessék azt hinni, hogy az én mértékem szerint a francia ember morális és értelmi szintje általában lejjebb szállítandó, korántsem vallok ilyen nézetet; én csak azt állítom, hogy a francia ember kvalitásairól és fogyatkozásairól egyaránt téves nézetek vertek gyökeret nemcsak nálunk, hanem más népeknél is.

Így például nagyon sok hamis vélemény volt elterjedve a francia asszonyról. Egy bizonyos fajtajú irodalom, amely a szenzációt hajhászta, könnyelműnek és ledérnek festette a francia nőt, aki az első férfi udvarlásának behódol és, ha asszony, egyébről se álmodik, mint hogy menél többször és lehetőleg minden ok nélkül megcsalja a férjét. Ez a női típus természetesen nem hiányzik a franciáknál, de jó lélekkel mondhatom, hogy a kivételekhez tartozik. A francia nőnél nincs alvilágon hübb feleség, jobb anya és takarékosabb háziasszony. A francia nőt a mi” globetrottereink, akik rövidebb vagy huzamosabb, de rendszerint rövidebb ideig tartózkodtak Parisban, a nagy boulevardok félvilági hölgyei után ítélték meg és – jórészt az imént emiített irodalom hatása alatt – a quartier latinbeli kávéházi „rossz nő” képét általánosítván, megrágalmazták az egész francia szépnemet.

Igaz, hogy a francia nő ilyetén helytelen be-

állításához maguk a franciák is hozzájárultak, amennyiben regényeik, de még inkább színpadi műveik egy igen nagy kontingense különös kedveléssel hódolt az érzékiség kultuszának és túllontúl dicsőítette azt az elvet, hogy „az asszony ingatag.” E regényeket az egész világon olvasták, e színpadi műveket az egész világon előadták. Nálunk, Magyarországon, főleg a *Víg-színház* aratott nagy kassza-sikereket velük. De a mi közönségünk nem tudta azt, hogy ezek a borsos vígjátékok és bohózatok csak néhány párisi boulevard-színház műsorán szerepeltek és korántsem voltak hivatva arra, hogy a francia női lelket tolmácsolják.

Tény, hogy az úgynevezett „házasságtörő” dráma és regény terén is a francia litteratura vezetett, de ennek az a magyarázata, hogy az analitikus műfajok kultusza a franciák ősi tradícióihoz tartozik. Nem olcsó, az alsóbb emberi ösztönökre spekuláló célzat vezette azokat a francia írókat, akik Lafayette asszony nagyszerű elemző regényének, a *Princesse de Clèves*-nek nyomdokain haladva, a szerelem és a házasság problémáinak útvesztőjében tájékozódni igyekeztek. Stendhal és utánzója, Bourget, hogy a modern francia lélekrajzoló regény két tipikus alakját említsem, igazán nem érdemelnék meg, hogy felelőssé tegyék őket azokért a kinövésekért, amelyek az európai¹ regényirodalom egy nagy részét eléltelenítették.

De ne térjünk el messze tárgyunktól. A fran-

cia nő jobb a hírénél. És ha szabad ifjúkori párisi élményeimre hivatkozni, mondhatom, hogy semmi sem hatott rám kijózanítóbban, mint azok a futólagos női ismeretségek, amelyeket a francia fővárosban kötöttem ottani deák-éveim alatt. De nemcsak én, hanem társaim is megjárták, akik a francia grisettek szentimentalizmusában vagy akár érzékiségében hittek. Számítóbb, ravaszabb, hidegebb teremtések voltak ezek, mint mi naivságunkban elképzelni is képesek lettünk volna. A költészet és valóság közti különbség fájó érzete soha szembeötlőbben nem nyilvánult, mint a mi lelkünkben, amikor Murger mondataival próbáltunk hatni a quartier latin nem is bájjos tündéire! Nem, nem! A francia nők nem könnyelműek, nem ledérek, a legkevésebbé érzékiek és homokra épít, aki az ő szentimentalizmusukra épít.

Emlékszem, hogy egyszer felolvasást tartottam a belga Arlonban, azt hiszem 1913-ban, főleg francia közönség előtt, egy nemzetközi kongresszus alkalmával. A napirenden egyebek közt a pornografikus irodalom elleni küzdelem is szerepelt. Azt, amit fennebb néhány szóval a francia nőről elmondtam, az arloni kongresszus írókból, újságírókból és tudósokból álló hallgatósága zajos tetszéssel honorálta, mert a franciák nagyon szeretik, ha jót mondanak róluk, még ha az a jó igaz is. De jaj annak, aki rosszat gondol vagy éppenséggel mond róluk! Pedig erre, fájdalom, gyakrabban kínálkozik alka-

lom, mint a dicséretre. És most visszatérek a „művelt franciához.”

Ha a francia nőt illetőleg mi, magyarok, de más népek is, sok tekintetben, főleg azonban az erkölcsiség dolgában, hamis véleménynek hódoltunk, a francia férfit viszont nagyon túlbecsültük. A „művelt francia” fogalma talán valamikor, XIV. Lajos vagy még a napóleoni időkben megfelelt a valóságnak, de a XIX. század végén és a XX. század elején, határozottan hiszem, hogy már anakronizmussá vált. A XVII. és XVIII. században, amikor a francia kultúra csillaga a legintenzívebben ragyogott Európa szellemi horizontján, ez a típus bizonyára megvolt és az egész világon uralkodó szerepre emelkedett, őseink nyilván egyetemes jellegű suggestio hatása alatt álltak, amikor a tanult, előkelő és jó modorú férfi ideálját a francfában vélték megtalálni, de nekünk, XX. századbeli embereknek, az igazán művelt európai képzetét másképp kell megalkotnunk.

A modern francia már régóta nem az, ami egykoron lehetett vagy volt. Ami a képzettségét illeti, az elsősorban csak francia volt mindig, azaz nagyon egyoldalú. A francia „egocentrikus” nép, amely abban a hitben él, hogy az egész mindenség körülte forog. Más nemzetek nyelve, irodalma, történelme, földrajza keveset vagy semmit se érdeklik. Hiúsága, önteltsége határtalan és nagyon is kapható olyan világnézetre, aminőt Madách szerint az Úristen vall-

hat: „csak hódolat illet meg, nem bíralat”. Nem akarok lélektani fejtegetésekbe bocsátkozni és a francia psyché történelmi fejlődésével foglalkozni, hogy kimutatni próbáljam, mennyire visszaélt a köznapi francia azzal a kétségkívül nagy dicsőséggel, amelyet néhány vezérlő gall szellem az irodalom, a művészet, a tudomány és általában a kultúra terén szerzett. Mert az kétségtelen, hogy „representative men” dolgában a francia nemzet túlszárnyal sok más népet, amelyeknek átlagos műveltsége nagyobb az övénel. De hogy minden francia, főleg ha külföldön, pláne Magyarországon megfordult, a felsőbbségnek olyan érzetével járt-kelt közöttünk, amely az egeket csapkodta, az – úgy vélem – sok honfitársamnak is feltűnt. Pedig a túlságos jó vélemény, amelyet majdnem minden francia önmagáról alkotott, többnyire jogosulatlan volt és hogy mi magyarok mégis meghajoltunk e képzelt superioritás előtt, az azért volt, mert „jó fiúk” vagyunk és a „művelt francia” képzetének lenyűgöző hatalma alatt nevedtünk.

Hogy még az átlagos francia sincs híjjával az intelligenciának és némi szellemességnek, azt nem lehet tagadni, de azért sokkal inkább vétünk az igazság ellen, mint a francia nép ellen, ha azt valljuk, hogy például az a sok „professeur”, aki a civilizáció áldásait igyekezett terjeszteni hazánkban, – Voltaire vagy az ifjabb Dumas egyenes leszármazottja ész és ötletes-

ség dolgában... Tudom, hogy azzal fognak vádolni, hogy paradoxonokat keresek, de én bennem gyökeret vert a hit, hogy a nagy nemzetek fiai szükségképpen kissé korlátoztak, mert csak magukat szeretik és becsülik és legfeljebb csak önmagukat ismerik – ha ismerik. Ennek következtében elhanyagolják azt, ami közvetve vagy közvetlenül nem érdekeikkel kapcsolatos. Franciaák és angolok egyaránt meg vannak fosztva attól, hogy a komparáció termékeny módszerével éljenek, mert alig tudnak valamit más népek mentalitásáról. Nem tanulnak nyelveket, nem hatolnak be idegen nemzetek irodalmába és, ha utaznak is, felsőbbségük tudatában nem igyekeznek a körülük mozgó emberek lelki életét megérteni. Ezek csak annyiban érdeklik őket, amennyiben hasznosak vagy mulatságosak lehetnek nekik. Ilyen, a francia és az angol álláspont. A világháború igazolta ezt a feltevést, mert megmutatta, hogy a franciák és angolok is, hogy az amerikaiakról ne is beszéljünk, mily kevésbé ismertek bennünket és hogy az a vállveregető barátság, amit hébe-hóba nagylelkűen kegyesek voltak irántunk kifejezni, nagyon is ingatag alapon nyugodott.

Még mikor a párisi egyetemen tanultam, észrevettem egyet-mást, ami nekem a „nagy” francia nemzetnél nem tetszett. Az elbizakodottságnak hiperbolikus érzete, amely a párisiaknál állandóan megnyilvánult, ha magyarok-

kai érintkeztek, már akkor is bántólag hatott rám: úgy tetszett, hogy érdeklődésük is csak odáig terjedt, ameddig kisdéd érdekeiket szolgálhatta valamiben, mert önzőbb, haszonlesőbb, fukarabb nép alig van, mint a francia. Hisz a középkori francia irodalomnak egyik legállandóbb és legkidomborodóbb típusa a zsugoriságában megátalkodott francia paraszt... E pontban is roska-dozik tehát a piederstál, amelyre a múlt század magyar honleányai és honfiai az ideális franciát állították. A túlzott fősvénység nem tartozik a gavallér erények közé. Épp úgy nem, mint a jó modor és az igazi udvariasság hiánya. Tudom, sokan össze fogják csapni kezüket és felkiáltanak: – Hogyan, hát kinek van jó modora és ki udvarias, ha nem a „művelt francia”? Erre bátor leszek azt felelni, hogy a franciák retorikus szólamai mögül hiányzik az a szívbeli jóság, amely a valódi udvariasságot ihleti. És e téren, legyenek bár ellenségeink most, meghajtom elismerésem szerény zászlaját az angol gentleman előtt, aki még a háborúban se vesztette el annyira önuralmát, mint a francia ...

A berni cs. és kir. követségnél való működésem alatt volt alkalmam a fogoly-ügyekkel és az internáltakra vonatkozó kérdésekkel behatóan foglalkozni. A foglyok és internáltak alig panaszkodtak, ha Oroszországról, Olaszországról vagy Angliáról volt szó, de valamennyien megegyeztek abban, hogy az ellenséges alatt-

valókkal szemben, lettek légyen azok akár hadi, akár polgári foglyok, a francia hatóságok és a francia lakosság viselkedtek a legkomiszabbul. Egyáltalában nem gyalázat-e, hogy míg nálunk Magyarországon a franciák szabadon jártak-keltek és épp úgy éltek polgári hivatásuknak, mint békeidőben, addig a „civilizáció élén haladó nagy nemzet” a mi véreinket többnyire egészségtelen fogoly-táborokba internálta, ahol sokan tönkrementek a gonosz bánásmód miatt, amelyben részük volt? Nem gyalázat-e, hogy a francia korlátoltság és elbizakodottság odáig vetemedett, hogy a magyar állampolgárokat (épp úgy, mint az osztrákokat) nemzetiségi csoportokba osztotta be és a csehek, románokat stb., főleg ha hadimunkákra vállalkoztak, „camp de faveur”-ökben, kedvezményes táborokban helyezte el? Ha már nem tudták fegyveres erővel elérni, hogy Magyarországot és Ausztriát a nemzetiségi elv segítségével szétdarabolják,; a szegény védtelen magyar állampolgárokon érvényesítették dicső „felszabadító” politikájukat! Olyan állampolgárokon, akiknek legnagyobb része azért rekedt a háború kitörésekor Franciaországban, mert ott a híres „francia műveltség” dicsőített vívmányaival akartak megismerkedni. No, ez sikerült is nekik!

De a civilizáció többi ősfészkében és a Wilson úr Amerikájában is mindenféle szekatúrának voltak és vannak kitéve a központi hatal-

mak polgárai, akiket áldatlan sorsuk avagy a véletlen külföldre vetett. Ezzel szemben nálunk és szövetségeseinknél még a háború folyamán is bizonyos tisztelettel bántak az ellenséges alattvalókkal, mert mi valamennyien egy kicsit snobok vagyunk és – sokkal tisztességesebben gondolkozunk, mint a saját nagyságuktól elkábított franciák, vagy – amerikaiak. Aztán a háborús hisztéria se hatalmasodott el annyira rajtunk, hogy mindenütt, mindenkiben „kémét” lássunk...

A leggyűlölködőbb, a legféktelenebb, a legdurvább hang is a francia sajtóé volt és francia „államférfiak” ajkáról hangzott el a legtöbb olyan beszéd, amely, szinte habzott a bosszú minden emberiességet megtagadó vágyától. Igen, a „humanitás”, a „szabadság”, a „jog” a „civilizáció” szép „szólamai ott virítnak a franciák szóbeli és írásbeli nyilatkozataiéul, de tetteik uralkodó jellemvonása mindig bizonyos „apachizmus” volt. Grattez le Français et vous retrouverez l'apache » – szokta volt mondani egy gallophob barátom. Bár én, aki méltánylom a francia kultúra ragyogó alkotásait és elismerem – amint hogy elismerik a németek is – a franciák hősiségét és vitézségét ebben a háborúban, nem osztozom a fennebbi nézetben, annyit mégis kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a mostani világrengés alatt francia barátaink sokszor viselkedtek kissé betyárszerűen. Sőt ez a viselkedésük némileg az úriasabb ka-

rakterű angolosa is átragadt. Nem furcsa-e, hogy Franciaországnak majdnem egész szellemi elitje valóságos keresztes hadjáratot prédikált minden ellen, ami „boche”? Engem, őszintén szólva, nem lepett meg az a gonoszkodó vonás a francia lélekben. Mert én már a békeidőkben is szomorúan konstatáltam, hogy a „művelt francia” hajlik £ durvaságra: épp ezért hiszem, hogy az igazi úriember típusát benne keresni nagy tévedés. Nem kvalifikálják erre egyébként olyan fogyatkozásai is, amelyek szembeszökők, ha az angol gentlemanét hasonlítjuk össze vele. Az ember azt hinné, hogy az öltözködés és, például, az étkezés művészete is részét teszi a kifogástalan úriember kvalitásainak. Már pedig a franciánál neveltségesebben talán csak egy férfi-fajta, a svájci tud öltözködni, sőt a késtánc is azaz némely indus törzsnek az a sajátja, hogy a sponótot is csak kés segítségével viszi a szájába, rendkívül népszerű Poincaré honfitársainak körében. Hiszen tudom, hogy nálunk is sok derék ember él és visz vezérszerpet, aki hódol az efféle szokásoknak, de mi nem játsszuk a civilizáció fáklyavivőinek dicső szerepét! Mi barbár magyarok vagyunk, akik földig hajolunk a francia ízlés és a francia műveltség előtt. Jól emlékszem, hogy amikor a francia és angol entente még nem forrott össze olyan szövetessé, mint amilyen a két nemzet közt most fennáll az angolok mennyire szerettek a franciák e fogyatkozásain gúnyolódni, ha valamely

angol vígjátékban vagy bohózatban egy rosszul öltözködő és ildomtalanul viselkedő borbély- vagy táncmester-típusra volt szükség, az illető okvetetlenül francia volt. E téren is úgy áll a dolog, hogy a francia nő felülmúlja a francia férfit és amilyen ízlésesen és egyszerűen tud öltözködni a francia nő, éppoly, lehetetlenül ruházkozik a francia férfi. A magyar arany-ifjúság egyébként már évek óta ráeszmélt arra, hogy nemcsak az igazi úriság, hanem a férfi-divat hőseit is az angolok között keresse és ne a franciák között. A „művelt francia” legendáját azonban az angломánra bizonyos fokú elterjedése még nem rontotta le. Nem szeretném azt a láttszatot kelteni, mintha az én szememben bizonyos választékos öltözködési és viselkedési formák döntőleg esnének latba a férfiideál megalkotásánál, de éppen mert az *igazi lovagiasság hiányát* fájlalom legjobban a franciáknál, rántom le a bitorolt trónjukról az ott nem ülő Bayardok korcs leszármazottait.

Hogy már külső megjelenésénél és modoránál fogva sem a francia volt hivatva a világfi mintaképét megvalósítani, azt nem tettem volna szóvá; legfeljebb tovább mosolyogtam volna jámbor honfitársaim tévedésén – amelyben sokan a magyar glóbuson kívül lakók is osztoznak – akik a „művelt francia” elavult fogalmának jegyei közé, mint magától értetődőket, a kifogástalan eleganciát és az udvariasságot is felvették, de mert a franciák az egész világgal

és velünk magyarokkal is el tudták hitetni, hogy az ő fajtájuk par excellence *nagylelkű, nemes és lovagias*: azért bátorkodom nyomatékkal kijelenteni, hogy ez a felfogás a közszájon forgó és elterjedt hamis ítéletek sorába tartozik. A világháború tanulságai csak megerősítettek ebben a meggyőződésben. A francia-angol mérkőzés egyetlen pillanatában se viselkedtek a franciák a németekkel szemben úgy, ahogy előkelő gondolkozású és érzésű ellenfelek viselkedni szoktak. A németek hadvezérei¹ sokszor adóztak elismeréssel a francia katonák vitézségének és kitartásának, de nem hiszem, hogy lett volna francia újság, hetilap vagy folyóirat, hogy akadt volna francia hadvezér vagy politikus, aki a németek példátlan teljesítményei előtt legalább is egyszer az elismerés egyetlen szavát elrebegte volna. Ezt nem a véletlennek tulajdonítom és nem menthetem a háborús elvakultsággal sem.

A legjellemzőbb egyébként a franciákra nézve, hogy ők, akik szövetségeseikkel együtt a „civilizáció” stb. nevében harcoltak a központi hatalmaktól képviselt „barbárság” ellen, *mit tettek volna, ha módjukban lett volna ellenséges földön csatázni*. Lehet, hogy a tehetetlenség dühe is hozzájárult ahhoz, hogy a nemtelen szenvedély annyira elvakította őket, de az bizonyos, hogy az a rablási és gyilkolási program, amelynek megvalósítását célukul tűzték ki arra az esetre, ha német területre jutnak,

sajátságosan mély bepillantást nyújt a franciák lelkvilágába. „A palotákat leromboljuk, a gyárakat elpusztítjuk, a nőket megbecstelenítjük”: ez volt a jog és szabadság bajnokainak jelszava – és minden kudarcnál talán legjobban az fájt nekik, hogy lovagias katonáiknak nem adatott meg, hogy ellenséges országokban garázdálkodhassanak. Egy német író *Wenn sie siegten* címmel könyvet írt, amelyben összefoglalta azokat az átkozódásokat és fenyegetődzéseket, amelyeket ellenségeink világgá szórtak és amelyek egyszersmind képet adnak arról, hogy mit tettem volna – ha győztek volna. Leszámítva a leszámítandókat, tanulságos ez a könyv mint lélektani okmány... Spartacus lázadó rabszolgáinak sorsa csekélység lett volna ahhoz képest, amit a meghibbant ententista elmék a németek „büntetése” címén kifőztek. Hisz Maeterlinck úr is egészen nyíltan kimondta, hogy az entente győzelme esetén a németeknek ő körülbelül rabszolga-sorsot szánt. Szerencse, hogy *vana est sine viribus ira*.

A vezérszerep a kérlelhetetlen imaginárius bíraskodás terén természetesen a franciáké volt, bár az angol brutalitás – amely a nemzeti fegyelem nevelő hatása alatt jobban el van rejtve a lélek mélyén és nehezebben jut kifejezésre – szintén megnyilvánult a németekre nézve lealázó és megbecstelenítő békefeltételek kigondolásában... Az angolokat azonban nyilván a franciák inspirálták.

Egyszóval a francia lovagerényekbe *vetett* hit egy világraszóló hazugság, amelyről végre le kell rántani a leplet. Lehet, hogy századokkal ezelőtt és talán még Napoleon korában a francia dicsekedhetett velük, de a jelenlegi köztársaság polgáraitól határozottan elvitatom őket. Hisz igaz, hogy a nagyfokú autolatria, amely uralkodó jellemvonása, még manapság is sokszor készíti a francia népet megmagyarázhatatlannak látszó nagylelkűségekre, amelyeknek gyökere nem a határtalan önzésben rejlik. De hát épp azért, mert nincs valami hízelgő véleményem a francia jellemről, nem szeretnék elfogultnak és igazságtalannak látszani – mégis azt hiszem, hogy az altruistikusnak látszó magasabb rendű lelki hevületeket és elragadtatásokat igen gyakran az a könnyelműség és felületesség sugallja, amelyekkel a franciákat nem ok nélkül vádolni szokták. A francia lovag bálványa előttem már régen romba dőlt; ez a háború még a romokat is összetörte. És ha szigorúnak tűnik fel ítéletem, szolgáljon mentségemül, hogy régi tisztelője vagyok az igazi lovag-nak, a búsképű don Quijoténak, aki tudvalevőleg nem gall, hanem spanyol földön született...¹⁾

¹⁾ Szeretnék itt melleleg egy másik szállóige hamiságával végezni, amelynek nincs ugyan köze a világháború tanulságaihoz, de annyiban mégis hasonlít a „műveit francia” legendájához, hogy szintén anakronizmusnak köszöni létét. Sokat tűnődtem azon, mikor Anglia nyomor-laJíta városrészeiben barangoltam, hogy miért

van az, hogy nálunk, szép Magyarországon minden angolról úgy hallottam beszélni, mint született milliomosról. Eszembe jutott, hogy az ifjúsági iratokban, melyeket éppoly mohón olvastam végig, mint sok más tudnivágyó tanulóársam, gyakran szerepelt egy-egy nagylelkű angliusz, aki a kellő pillanatban közbelépett, hogy a pénz-zavar hínárjában már-már elmerülő drámai hőst megmentse. Nem tudom, mindenki úgy van-e vele, mint én, de a „gazdag angol” gyökeret vert lelkemben és meglehetősen szimpatikus volt előttem. Az tény, hogy csodálata éppoly általánossá vált, mint a „művelt franciáé” és hogy mindkét kifejezés nemzedékről-nemzedékre öröklődött és úgyszólván közmondásossá vált. Pedig hát hiába van nagyon sok angol, akinek nagyon sok pénze van, azért a „gazdag angol” fogalma mégis csak félreértésen alapszik, legalább ami hazánkban való pályafutását illeti. Ügy képzelem a dolgot, hogy az a pár angol, aki Magyarországra vetődött abban az időben, amikor nálunk még olcsó világ járta, szükségképpen gazdagnak kellett, hogy érezze itt magát és olybá kellett feltűnnie honfitársaink előtt. Tessék csak elképzelni, hogy a „font”-os pénzrendszerhez szokott angol – ha csak középszerű vagyona vagy jövedelme volt is – hogyan érezhette magát, amikor egy „livre sterling”-et beváltott és tizenkét és több forintot kapott érte... Ebből a pénzből fényesen és úriasan megélhetett egy napig; – hiszen volt idő, amikor a mi országgyűlési képviselőink napi-díja öt forint volt – ha pedig naponta két vagy három fontot költhetett, ami még egy középszerű jövedelmű angolnál se volt sok, aki külföldön utazott: akkor nem kell csodálkoznunk azon, hogy nábob-híre kelt Magyarországon. A vidéki magyar városokban – akadt ugyanis egy-két angol, aki lerándult Debreczenbe, Kolozsvárra, Szegedre – a „font”-os pénzrendszer előnyei még jobban érvényesültek az ottani élet olcsósága mellett és minden angliusz némi joggal dúsgaz-

dag embernek kellett, hogy érezze magát, ha otthon egyébként éppenséggel nemi volt az. Nem szándéksom itt meglepő igazságokat felfedezni, de szentül hiszem, hogy az angolok „milliomos” hírének keletkezéséhez a fennebbi körülmény határozottan hozzájárult és hogy vég-elemzésében a gazdag angol” fogalma éppen olyan téves, mint az a szállóige, amely „művelt franciádról regél.

Az entente ideálokért harcol.

Azt az egyet meg kell hagyni ellenfeleinknek, hogy a sajtóban és szószékről legyőztek bennünket. Olyan nagyszerűen szervezték meg írásban és szóban háborús propagandájukat, hogy eközben megfeledkeztek arról, hogy haditerveiket is éppoly zseniális egyöntetűséggel fogalmazzák meg és vigyék keresztül. Ez részben szerencse, de részben szerencsétlenség is volt ránk nézve. Szerencsétlenség főleg azért volt, mert a háború elnyújtásának egyik főoka szerintem abban rejlett, hogy ellenfeleink az egész világgal el tudták hitetni, hogy mi vagyunk a támadók és ők csak védekeznek¹⁾ és hogy a „civilizációért, a jogért, a szabadságért” és egyéb méltó tanulmányt.

Nem akarok megfeledkezni egy másik fontos

¹⁾ A legnagyobb ritkaságszámba megy az olyan cikk, amelyben ellenfeleink sorából egy-egy író vagy politikus beismeri az entente bűnrészességét a háború felidézésében. E legbátrabbak közül való E. D. Morel, a jeles angol szocialista, akitől legutóbb a Demain 1917. decemberi száma közölt erről a tárgyról: La part du tsarisme dans la guerre egy nagyon figyelemre-

tényezőről, a „németgyűlöletről” sem. Fájdalom, német szövetségeseinknek, akiket én hibáik dacára a világ legnagyobb nemzetének tartok, igen sokoldalú talentumuk van ahhoz, hogy népszerűtlenné tegyék magúikat. Ha a németek is úgy tudnának komédiázni, mint a franciák és ha az előkelőség összes külső formáit úgy be tudnák tartani, mint az angolok! Persze, akkor nem volnának németek és hiányzanának belőlük azok a kiváló kvalitások is, amelyek képesekké tették őket, hogy az egész világgal diadalmasan szembeszálljanak. De nem erről van szó, bár az egyes népek mentalitása közötti különbözőségeknek is meg van a maguk nagy szerepe a jelen háború felidezésében és elvadulásában... Az azonban bizonyos, hogy a németgyűlölet mesterséges szításával az entente olyan rekordot teremtett, amilyenre e világon nem volt még példa és hogy ez a jelenség is egyik oka volt a háború elhúzódásának, az előttem kétségtelen.

„A gyűlölet”, mondja Daudet Alfonz (*Lettres de mon moulin*), „a gyöngék haragja” és ez tökéletesen ráillik ellenfeleink nagy részére, noha éppenséggel nem volnának gyöngéknek nevezhetők. De hogy tehetetleneknek mutatkoztak minket legyőzni, az dühüket hihetetlen magasra korbácsolta föl. A németgyűlölet azonban annyira kirívó motívuma volt a nagy háborúnak, hogy egymagában még ez sem magyarázná meg e szenvedély példátlan tombolását. Szerintem »agy, talán legnagyobb része van elfajulásában

annak a rögeszmének, hogy a franciák, angolok, sőt olaszok is magasabb rendű, civilizáltabb és előkelőbb népnek tartják magukat a germánokkal. Egy német író, Max Scheler, aki könyvet írt a németgyűlölet okairól, ezt a gyűlöletet első sorban „a periféria gyűlöletének tartja a központ ellen, a külső tagokét Európa szive ellen, még pedig nemcsak földrajzi, hanem erkölcsi értelemben is.”

Nem célozom itt a háború politikai és közgazdasági okait fűrkészni, hisz minden újságolvasó tudja, hogy a Szerbiának küldött ultimátum csupán egy szikra volt az ellenségeink részéről már régóta telített puskaporos atmoszféra lángbaborításához és hogy a Balkán csak előtere volt a nagyhatalmi érdekek összeütközésének, amelyek messzenyúló viláгурalmi törekvésekből keletkeztek. Én inkább azokat a lélektani motívumokat keresem, amelyek az egyes népeket és főleg a franciákat és angolokat arra készítették, hogy ezt a nagy harcot olyan lobogó alatt vívják meg, amelyre egészen más jelszavak voltak felírva, mint aminőkért a küzdelem tényleg folyt. Mert hogy Anglia, annyi népszarnoki elnyomója, a „kis nemzetek jogáért” harcol, hogy Franciaország „a civilizációt” védi, hogy Wilson úr, aki az egykori orosz cárt is elhomályosító autokrataként uralkodik, a demokrácia érvényesülése után epedezik, vagy hogy az entente Európa „szabadságáért küzd, ezek olyan nevetséges-frázisok, amelyeket

csak naiv álmodozók, vagy legfeljebb olyan politikai snobok vehettek komolyan, akik még hisznek a „művelt francia” legendájában.

Nem akarnám állítani, hogy a háború felidézésében nekünk semmi részünk nincs, legalább annyiban nem, hogy semmi szín alatt nem kerülhettük volna el. Mert elkerülhettük volna, hogyha békés úton és fokozatosan teljesítettük volna azokat a követeléseket, amelyeket ellenfeleink még most is támasztanak velünk szemben. Azaz, ha eltűrtük volna Szerbia, Románia, Olaszország terjeszkedését a nekik megfelelő „nemzetiségi elv” szerint és ha beleegyeztünk volna a pánszláv háborús célok megvalósításába, Konstantinápolynak orosz kézbe jutásába, szóval, ha mi és szövetségeseink szépen belenyugodtunk volna öngyilkosságunkba, akkor nem lett volna háború. De bármiként is utálja minden tisztességes ember az öldöklést, azt talán a legmeggyőződésebb pacifista sem vállalta volna, hogy ilyen áron elhárítsa a katasztrófát. Mert hogy ez a háború lényegében ránk nézve csak védelmi harc, ellenfeleinkre nézve pedig egy hódító politika folytatása, azt az entente most is fennentartott hadicéljai bizonyítják minden kétséget kizáró módon. A sokszoros szövetség minden tagja akar valamit elvenni a központi hatalmaktól: az egyik Bosznia-Hercegovinát, a másik Erdélyt, a harmadik Triesztet, a negyedik Elzász-Lotharingiát, az ötödik Kiocsót, a

hatodik a német gyarmatokat, hogy csak az áhított területekről beszéljünk és mellőzzük azoknak az ipari és kereskedelmi problémáknak felsorolását, amelyek a hatalmi kérdésnek az entente javára való eldöltével ugyancsak a köponti hatalmak közgazdasági romlását maguk után vonó módon oldódnának meg.

Már az is mutatja, hogy Ausztria és Magyarország részéről a harc védelmi jellegű, hogy mi nem akarunk semmit, csak azt, hogy hagyjanak bennünket békében; Németország részéről pedig, amely ellen az egész világot fellázították, a harc ugyancsak szükségképpen defenzív, jellegű, noha tagadhatatlan, hogy mai stádiumában már annyira elmérgesedett, hogy kimeneteletől a germán vagy az angol:világuralom sorsa függ. Úgy látszik, az entente ki akarja erőszakolni a döntést arra nézve, ki az úr a csárdában: az angol-szász faj-e, avagy a német és talán komolyan hiszi, hogy a győztes ő lesz, pedig a hosszú, elkeseredett háborúval, szerintünk, legfeljebb azt fogja elérni, hogy a németeket kényszeríteni fogja, hogy a világ urai legyenek! Már Macchiavelli óva intette az államokat attól, hogy egy amúgy is hatalmas vetélytársuk ellen sok *ellenséget* tereljenek egy táborba, mert, úgymond a Salandrák e nagy őse, „nem helyes alkalmat adni a hatalmas vetélytársnak, hogy valamennyi ellenségének legyőzése révén döntő diadalt arasson”...

Eszembe jut a *Nagy Galeoto* meséje. Német-

ország nem egyszer jelentette ki illetékes államférfiai szájával, hogy nem azonosítja magát az alldeuschok üzelmeivel és hogy nem törekszik arra a hegemoniára, amivel ellenfelei szüntelenül vádolják. Több ízben jelentette ki készségét a megegyezései békére is, de az entente nem tárgyalni, hanem diktálni akar, mert csak így lehet a „világot fenyegető német egyeduralmat megtörni.” igaz, hogy ez nincs Németország szándékában, de a franciák és angolok addig fogják ebbeli bűnét hangoztatni, amíg végre is a rágalmából igazság lehet. És ennyiben applikálható Echegaray drámájának témája arra a politikai viszonyra, amely Németország és a világuralom között fennáll.

Mivel e jegyzeteimben a lehető legkevesebbet óhajtok politizálni, nem térek ki azokra a világhatalmi kérdésekre, amelyeknek feszegetése a háború rémét már 1914 előtt fel-felidézte. E kérdések közül főleg a „marokkói ügy” volt olyan, amely a francia-német ellentét régen lappangó lángjának újabb fellobbantására igen sok gyújtó-anyagot halmozott föl, míg a német-angol ellentét, amely inkább gazdasági jellegű volt, a két ország flottájának versengésében nyilvánult a legszembeötlőben. Amit hangsúlyozni szeretnék, az az a körülmény, hogy a háború előtt a két hatalmi csoport: az entente és a hármas szövetség egyaránt azon az állásponton volt, hogy politikai és diplomáciai ténykedései kizárólag *védelmi*

karakterűek. Legalább népeik előtt a francia és angol államférfiak állandóan azt az álláspontot foglalták el, hogy az entente háborúsnak látszó intézkedései is csupán arra irányulnak, hogy a *háborút kikerüljék*, szóval preventívek. A baj éppen ebben rejlett. Azáltal, hogy mind-egyik hatalmi csoport a másiknak tulajdonított támadó szándékot, valóban megteremtették a háború előfeltételeit: *imaginálni* a veszélyt, majdnem annyi volt, mint konkrét létet adni neki. A félre- és meg nem értés mindenesetre nagy szerepet játszott a háború kitörésében. De az entente összehasonlíthatatlanul bűnösebb, mint a központi hatalmak szövetsége, mert ezek már geográfiai helyzetüknél és számbeli inferioritásuknál fogva is inkább rászorultak az erősebb hadi felkészültségre, mint ellenfeleik. Hisz maga Lloyd George is elismerte, persze, jóval a mostani háború előtt, hogy Németországra nézve, amely Franciaország és Oroszország, két katonai¹ nagyhatalom közé van ékelve, a „porosz militarizmus” úgyszólván életszükséglet. Egyébként azonban az entente táborának éppen a háború folyamán váltott céljai bizonyítják a legjobban, hogy melyik félnek a politikája volt agresszív és melyiké nem. Aki a másiktól rabolni akar, öltöztesse bár ezt a szándékát a legfellengősebb szövegekbe, az hódító háborút folytat s annak áll érdekében a harcot elhúzni is, legalább is, amíg azt reméli, hogy hódító szándékait megvalósíthatja.

Már most, hogy visszatérjek a pszihikai tényezőkre, amelyek, nézetem szerint, a világháborúban olyan jelentős szerepet visznek, mindenek előtt ismételnem kell azt a fontos körülményt, hogy ellenfeleinknek sikerült azt az abszurdumot elhíttetni a világgal, hogy ők – akik mind akarnak valamit mitőlünk, azaz, akik a mi területeinkre áhítoznak és akik számbelileg is óriási túlsúlyban vannak velünk szemben – voltaképpen „védekeznek” a mi támadásunk ellen! Hogyan? A mi' négyes szövetségünk arra törekednék, hogy megverje az egész világot, avagy feldarabolja Franciaországot, Angolországot, Oroszországot, Japánt és Portugáliát, hogy a többiről ne is beszéljek? Már magábanvéve az óriási aránytalanság a küzdő felek ereje között, ékesszólóan felel arra a kérdésre, hogy kik folytatnak hódító háborút és kik védik területi¹ épségüket és existenciájukat. És mégis, nem lehet eléggé hangsúlyozni, mily súlyossá *tette* helyzetünket, hogy élet-halálharcunkat nemcsak egy számbelileg túlsúlyban levő ellenség ellen kellett megvívniunk, hanem azonfelül úgyszólván az egész világ morális antipátiájával kell szembe kellett szállanunk.

Ebben rejlik az entente szóbeli és írásbeli propagandájának nagy jelentősége. Ez a propaganda, amely az egész univerzumot behálózta és amely már a háború előtt is kitűnően működött, az ellenségeskedések megindultakor

megfújta gigászi Lehel-kürtjét és soknyelvű sajtója révén beleharsogta a nagyvilágba, hogy az osztrák-magyar monarchia és Németország megüzente a harcot nem Szerbiának és Oroszországnak, hanem a civilizációnak, a jognak, a szabadságnak! Franciaországnak, Angliának, majd utóbb Olaszországnak és Romániának, végül pedig Amerikának is azért kellett fegyvert ragadnia, hogy megvédje Európát a barbárság jogtipró önkénye ellen!

Belgium semlegességének megsértése nagyszerű ürügyül szolgált a francia, angol és amerikai sajtónak, hogy a németek ellen már régóta szított és különböző forrásokból táplálkozó ellenszenvet haraggá és vad gyűlöletté hevítse. De ha Bethmann-Hollweg kijelentette is, hogy a belga semlegességet garantáló szerződés csak egy „darab papiros”, az a kannibáli rivalgás, amelylyel az entente táborából Németország keresztre feszítését követelték, azért mégis túlon túl felháborító volt. Felháborító volt különösen azért mert az entente fullajtárjai Olaszország és Románia hitszegése és Görögország semlegességének gyalázatos megsértése után is tovább ordították stereotipikus jelzavaikat a szerződések szentségéről, a kis népek függetlenségének és szabadságának védelméről, stb. Hogy van az, hogy noha az ententista összeesküvés lábbal tiporta mindazokat a jogokat, amelyeket ideáljaiul hazudott – mégis az egész világ tovább is a franciákban,

angolokban, oroszokban, olaszokban, románokban látta és tisztelte a „jog”, a „szabadság”, a „civilizáció” bajnokait? Hogy van az, hogy bármit tett az entente, vagy bármit tettünk mi, a világ közvéleménye, talán Svédország és Spanyolország kivételével, az egyik oldalon mindent elítélt és a másikon mindent helyeselt? Hogy van az, hogy az amerikai ál-Messias akreditálni tudta az Egyesült-Államok nagyrésznél azt a felfogást, hogy az ententenak a központi hatalmak kiéheztetésére irányuló blokádja jogos, ellenben a tengeralattjárók harca embertelen és barbár? Hogy van az, hogy az ententisták kiállították maguknak a bizonyítványt és majdnem az egész világ aláírta, hogy ők ártatlanok a háború felidézésében és hogy nem területi vagy anyagi javakért, hanem ideálokért harcolnak? Hogy ellenfeleink prospektusába belefért a szerződések szentsége és a belga semlegesség érdekében vívott harc mellett Itália és Románia árulása és Görögország letiprása? Hogy van az, hogy azt az átlátszó mesét, amely szerint a sokszoros szövetség a maga hadicéljait azonosította az emberiség érdekeivel, el tudta hitetni majd az egész földkerekség közönségével? Hogy úgyszólván közhelyeslés mellett harmóniába hozta azt, hogy Belgium visszaállítása és kártalanítása méltányos, ellenben a német gyarmatoknak visszaadása már vitatható; hogy a francia, angol vagy olasz fenhatóság alatt élő kis nemzetek

tovább is meghagyandók eddigi állapotukban, ellenben még a német gyarmatok őslakosságát is „fel kell szabadítani a germán iga alól” és hogy általában a nemzetiségi elv csak a központi hatalmak országaira alkalmazandó, Írországra, Egyiptomra, Indiára, Marokkóra stb. ellenben nem. Hogy nemcsak az ellenséges országokban, hanem a semlegeseknél is keresztül tudta vinni, hogy az úgynevezett „korai” vagy megegyezésemelletti mozgalmakat elnyomják és azok vezetőit üldözzék, azon az ostoba ürügyön, hogy a tartós, az igazi, az áldásos, szóval az „entente békéje” ezt így kívánja?

Itt lépnek döntőleg közbe azok a faktorok, amelyek nem politikai¹ és közgazdasági érdeellentétekből kovácsolódtak, hanem a „morál” körébe vágnak. Mindenekelőtt itt érvényesül az az egyoldalú és téves, de eléggé közkeletű nézet, hogy a francia és angol, vagy általában az angol-szász kultúra és erkölcsi felfogás fölötte áll a németekének.¹⁾ Mert ellenfeleink megvannak győződve az ő értelmi és morális felsőbbségükről és e hiedelmüket rá tudták kényszeríteni a nagyvilágra. A „művelt francia” ingatag alapzatáról már megmondtam véleményem-

¹⁾ A La Revue 1915 február 1-i számában „szörnyűségnek bélyegezte azt a felfogást, amely egy német harcos életét épp annyira becsülte, mint egy franciáét, belgáét vagy angolét.”

nyemet, de az „angol gentleman” is sokat vesztetett tekintélyéből e háború folyamán.

Azonban ismerjük el, hogy az angolok többé-kevésbé mégis csak olyanoknak mutatkoztak, aminőknek a világhistória folyamán megismertük őket. Hogy önzők, képmutatók és magukat Isten kiválasztott népének tartják (Londonban van egy egyesület, amely sok előkelő tagot számlál és amely annak a bebizonyítását vallja céljául, hogy Isten választott népe nem a zsidó, hanem az angol), az, úgy hiszem, senkit se lepett meg. De nem lehet tagadni, hogy sok anglomán magyarra rendkívül kijózanítólag hatott az a csillagokat az egekről letagadó angol impertinencia, amely az entente legsúlyosabb vereségeit is győzelmekké tudta felfújni és a mi legnagyobb haditetteinket is végzetes kudarcokká merte ledegradálni. Mikor például a németek sorra bevették az orosz várrendszer híres erősségeit, Kitchener, néhai angol hadügyminiszter kijelentette, hogy „csak homokvárak jutottak az ellenség birtokába.” De általában feltűnő volt, hogy olyan, politikailag képzett parlamentben, mint az angol, sokszor milyen, az együgyűség mesgyéjén járó beszédek hangzottak el a háború folyamán. A nagyképűség és tudatlanság az ellenfelek geográfiai és politikai helyzetéről, váltakozott bennük a megalomania nevetséges kitöréseivel... Hagyján még az afféle kijelentések, aminőket például Page Croft tábornok tett az

angol alsóházban, amikor Balfour lordnak december 19-én elhangzott beszédéhez szólott hozzá, hogy „jó lesz, ha Anglia tudtára adja Németországnak, hogy ha tovább folytatja ezt az áldatlan háborút, amelyért felelős, a háború tartamának minden következő hónapjáért egy-egy évig kizáratik a szövetségesek piacairól és meg lesz fosztva a nyersanyagok szállításától” (*Times* 1917. dec. 20.), bár ezekben is tipikusan nyilvánul az angol gőg és ezek is mutatják, hogy a „szövetségesek” milyen torzító üvegen át szemlélik az eseményeket. Az ő sajátos optikájuk szerint ugyanis magától értetődő, hogy a háborúért csak „Németország felelős” és szinte természetes az is, hogy amit Anglia kimond, annak meg is kell történnie. Hogy a németek esetleg fütyülnek arra, amit a tiszteletreméltó tábornok és társai az angol parlamentben kijelentenek, az eszébe se jut a jólnevelt angol gentlemaneknek, annyira megszokták magukat a világ urainak tekinteni.

Annak az egyoldalú döntésnek, hogy a szegény, kicsi és elnyomott entente a maga színes és színtelen szövetségeseivel egyetemben csak védekezik a központi hatalmak túlereje ellen, a morális jelentőségen kívül megvan még az a praktikus haszna is, hogy az ententebeli államférfiak alkalomadtán à la Asquith eldicsekedhetnek, hogy a német seregeket „megállították” és „visszaverték”. Mert ha ők a „megtámadottak”, akik az álnok ellenség orvtámadá-

sait hősiezen kivédték, akkor könnyebben eljátszhatják a „győzelmes ellenállás” komédiáját, amelyben minden hálás szerepet maguknak osztottak ki.

Bámulatos volt az a képmutatás is, amellyel a brit államférfiak akár a képviselőházban, akár más fórumokon hadicéljaikról nyilatkoztak, így például, mikor az entente államférfiai divatba hozták azt a szólamot, hogy az „okozott károk megtérítését” követelik, ámulva tudtuk meg, hogy eszerint mi Szerbiának, Montenegrónak, de Itáliának és Romániának is kártérítéssel tartozunk, amiért falvait, városait, stb. tönkretettük. Szóval, ha elég vakmerőek voltunk ahhoz, hogy az áruló Olaszországtól és Romániától nem hagytuk magunkat saját területünkön megverni, ezért lakolnunk kell! Ilyen logikával éltek Lloyd Georgeék és társaik – és majdnem az egész világ tapsolt nekik. Azt lehetett volna hinni, hogy az entente politikusainak talán elment az eszük, vagy hogy lázban beszélnek: „Anglia meg fogja védeni a jogot”, „Anglia nem engedi elnyomni a szlovéneket”, „Anglia ki fogja vívni Európa és a világ szabadságát”, „Anglia és szövetségeseinek győzelme nélkül nem érdemes ezen a földtekén élni” és több efféle. Mi közünk nekünk mindehhez? Mit érdekel minket, hogy az angol alsó- vagy felső-házban vagy valami londoni feminista-gyűlésen egy szónok kifejti, hogy „Németország a naprendszer mozgási szabadságát

fenyegeti”, vagy hogy egy világboldogító hydeparkbeli tribun szerint „az osztrák-magyar monarchiát fel kell darabolni”, mert ott zsarnokok hatalmaskodnak a szegény elnyomott cseh hazaárulókon, stb. Mondom, az ember sokszor igazán nem tudta, mit tartson a derék anglusok stílyakorlatairól, habár döbbenetes hipokrizisük nem volt rejtély még a legcsökönyösebb angломánok előtt sem. De azért azt se szabad említetlenül hagyni, hogy józan, mérsékelt és tisztességes hangú nyilatkozatok is estek az angol politikusok részéről. A teátrális franciákról ezt nem lehet mondani: nem tudok idézni egyetlen példát se, hogy francia politikus vagy író a háború folyamán egy félig-meddig a valóságon alapuló mondatot produkált volna a „szövetségesek” hadi- vagy béke-céljairól.

A legostobább és a legőrületesebb nyilatkozatok számára is azonban a francia elbizakodottság- és az angol gőg-inspirálta kolosszális méretű írásbeli és szóbeli propaganda készítette elő a talajt majdnem az egész földkerekségen. Ez a propaganda az entente népeinek szellemi és erkölcsi felsőbbségét, nemes háborús intencióit, mint valami magától értetődő dolgokat állította be a világ köztudatába és óráról-órára millió toll írta le, hogy a jog, a kultúra, a szabadság, a demokrácia, stb. bölcsője a nyugati hatalmak országaiban ringott és még *most is ott ring és hogy mindezt a né-*

met brutalitás végromlással fenyegeti. Megint visszatérek ahhoz, hogy az irodalmi mérgezés, amelyet főleg a sajtó a népek lelkében véghezvitt, egyik főoka annak, hogy ezt a nagy háborút család jelszavak alatt vívják és ez magyarázza meg azt is, hogy miért tart olyan sokáig.

Általában véve azt hiszik, hogy a csökönységéről és kitartásáról híres angol nép az, amely, a háborús konokságnak, a végsőig menő harcnak legszilárdabb oszlopa. Pedig nem egészen van így. Annál a bizonyos korlátoaltságnál fogva, amely az úgynevezett nagy nemzetek lelki világát jellemzi, az angol se tudja felfogni, hogy lehet valaki „nem angol”, éppúgy, ahogy Montesquieu franciája is csodálkozott azon, „hogy lehet valaki perzsa.” Szóval, a britnek nem fér a fejébe, hogy lehetnek a földön emberek, akik nem az angol életfelfogást vallják ideáljokul. Mindenesetre lenézi ezeket, mint alsóbbrendű fajtákat és ha létjogosultságukat kénytelen is elismerni, attól távol áll, hogy magával egyenrangúaknak tartsa őket. Az angol gentlemant úgy nevelik, hogy Nagybritanniában azt a gondviselészerű hatalmat lássa, amely az egész emberiségnek törvényt van hivatva szabni. Már kiskorában belevésik a fejébe, hogy hazáját a világ fölött való uralkodás úgyszólván isteni jogként illeti meg. Az Univerzum és Anglia az angol ember fejében majdnem azonos fogalmak. Azért vannak

például úgy felháborodva a brittek, amikor a németek a „tengerek szabadságáról” beszélnek, mert az óceán fölötti uralom szerintük kizárólag Anglia privilégiuma...

Én éveket töltöttem Angliában, sőt bevalom, hogy sokkal szívesebben tartózkodtam Londonban, mint Parisban. Nekem is imponált óriási arányaival az angol főváros és közelebb-ről megismerkedvén az angol élet minden megnyilatkozásával, szinte kezdtem elfogadhatónak találni azt a szigetországi felfogást, hogy az angol felsőbbség lényeges alkotó része a világegyetemnek és hogy a kontinens éppúgy, mint a többi földtájék – amelyekből az önzetlen Anglia oly jelentékeny darabokat harácsolt össze – csak függeléke a britt birodalomnak. Nem csodálom, hogy az angolok lényük legbelsejében olyan mélyen meg vannak sértve, hogy a németek már a háború előtt is veszélyeztették az ő megdönthetetlennek hitt kereskedelmüket, a mostani harc alatt pedig éppenséggel lázadni mertek az ellen az angol dogma ellen, amely szerint a britt impérium fenmaradásától a világ léte függ. Azért állították már 1914 előtt az angol diplomácia minden cselszövényét a központi hatalmak elleni harc szolgálatába és a háború megkezdésekor azért voltak oly kevésbé válogatósak eszközeikben. A hazugságnak és a tudatos rágalomnak minden mérgezett fegyverét felvonultatták a gyűlölt Germania ellen, mert az angol büszkeség –

no meg a tettetés velükszületett nagy művésze – nem engedte meg, hogy Albion fiai bevallják, hogy voltaképpen mi fáj olyan nagyon az ő lelküknek. Hála az egész világon akkreditált hitnek, hogy Anglia a liberaltemus, a szabadság és a demokrácia mintaszerű hazája, nem volt nehéz elhíttetni ezzel a felületesen ítélő sártekével, hogy az angol nemzet „históriai tradícióihoz híven”, ezúttal is a megsértett erkölcsi világrend helyreállításáért vív nemes harcot.

Hogy Nagybritannia hatalma és gazdagsága, szóval az angol prestige mily súlyljal esik latba a világháború mérlegében, azt mindenki érzi. A harc elkeseredettségének, hosszú tartamának kétségkívül az angol beavatkozás egyik főtenyezője. Hogy Franciaországról és Oroszországról ne is beszéljünk, Olaszország, Románia, Amerika talán mégse álltak volna az entente mellé, ha nem lett volna ott Anglia. A prédára, leső és haszonra spekuláló népek az angol prestige varázshatalmának hódító hatása alatt szánták rá magukat a harcban való részvételre. Anglia! Anglia! Ahová az angol impérium áll, ott a győzelem, a dicsőség és a haszon. így okoskodtak a habozó és várakozó államférfiak (akik Macchiavelli *Va dove si vince* Jeligéjét választották politikájuk irányítójául) azokban a semleges országokban, amelyek eleinte még nem szálltak volt le a véres arénába. Nem lehet az, hogy Anglia ne győzzön

– mondta például a jeles Take Jonescu úr is, amikor Romániának a háborúba való beavatkozása *mellett* agitált...

De, ismétlem, úgy nálunk, mint más országokban is hódoltak annak a felfogásnak, amelyet maguk az angolok vallottak, t. i. hogy ők a világ urai és ez az uralom őket méltán megilleti ... Egynéhány germán koponyában azonban már megfogamzott az a gondolat, hogy Nagybritannia csak bitorolja a népek királyának trónját és hogy ez a trón inog.. Én is azt hiszem, hogy Old England szép napjai már le-tűnőben voltak, amikor ez a háború megindult és azt remélem, hogy az angol fenhéjázás halálosan megsebezve fog kikerülni belőle. Bár-mily nagy jelentősége volt és van is azonban a háborús örület ébrentartásában Angliának, a franciák bűne e szempontból talán még na-gyobb.

És itt megint kénytelen vagyok külön véle-ményemre hivatkozni a „műveit francia” jel-lemzését illetőleg. Volt alkalmam sok magyar politikussal beszélni, akik részvétellel szóltak a „szegény franciák”-ról, akik Anglia rabigáját nyögve, kénytelenek folytatni ezt a rájuk nézve céltalan háborút. Sőt a háború első éveiben még jelentős német államférfiak annyira félre-ismerték a francia psychét, nemcsak a háborús tébolytól megkótyagosodott francia psychét, hanem általában a francia lelket, hogy egy a franciákkal kötendő különbékét is lehetőnek

véltek... Milyen tévedés! Ezek az urak, úgy látszik, nem olvasták a francia lapokat, vagy ha azt méltóztatik felelni, hogy a „lapok” nem fejezik ki hüen a nemzet lelkét, akkor azt mondanám, hogy nem olvasták a francia folyóiratokat, még pedig olyan előkelő szemléket sem, mint a *Revue des Deux Mondes*, vagy a *Revue de Paris*, vagy a *Revue Hebdomadaire*... Es ha ez se hatna bizonyító erővel, akkor rámutathatnék olyan kiváló írók, politikusok és tudósok műveire, mint Anatole France, Paul Bourget, Hanotaux, Clemenceau, Lavisse és Bergson ... Ezek mind olyan könyveket és cikkeket vagy beszédeket produkáltak, amelyek még a háború vadságainak közepette is méltatlanok olyan szellemekhez, akik szellemi vezető szerepre tartottak igényt. Mi történt itt? Megbolondultak ezek, a németgyűlölet tette ilyen veszettké őket? Igazán nem tudom, de annyit mondhatok, hogy a német sajtóban és irodalomban, de a német államférfiak szónoklataiban nyomát se lehetett találni efféle tébolynak. Elképzelhető-e, hogy akadjon egy német Pierre Loti, aki könyvet írjon a „megveszett hiénáról”, ami alatt a németek császáraját érti? Vagy hogy akadjon egy Lavedan, aki nem akarja ugyan elvitatni a francia földben porladó német katonáktól azt a jogot, hogy „megtrágyázzák” a francia földet, de arra már igenis felszólítja a francia csapatokat, hogy a németektől visszafoglalt francia területeken

emelt sírköveket és egyéb emlékműveket könnyörtelenül pusztítsák el.¹⁾ Mondanom se kell, hogy a lovagias franciák siettek e felszólításnak eleget tenni és lerombolták a németek „agresszív esztétikájának” a katonai temetőben felállított emlékeit. (Lavedan úr, a francia akadémikus e mintaképe, különben is azok közé tartozik, akik az „örök gyűlöletet” prédikálják a németek ellen...) Nem, nem, tisztelt francia-imádók, ez nem kivétel, ez nem csupán háborús örület, az ilyesmi szerintem nagyon is kitelik attól a „művelt franciá”-tól, akinek jellemképét a magam tapasztalatai alapján merészkedtem megvázolni.

Tessék elhinni, hogy nemcsak az angolok húzzák a háborút, hanem a „szegény franciák” is. Az angolok közt itt-ott akad higgadt ember, aki meg meri mondani az igazat, az egész francia háborús litteratúrában azonban nem találok oázist, amelyen a józan elmének vagy a tisztességes gondolkodásnak még olyan szerény terméke is kivirult volna... De nemcsak olvasmányaim, hanem közvetlen értesüléseim alap-

¹⁾ Puisqu'ils sont venus s'échouer dans notre sol, nous le leur concédons. Qu'ils l'engraissent. Mais riton de plus. Les six pieds de terre auxquels ainsi que tout homme, ils ont droit, ne valent qu'en longueur. Pas en hauteur. Une petite croix de bois. Courte et bonne, suffira pour que nous soyons complètement généreux. Et, quant au reste... A bas. La pioche et le bélier. (Illustration, 1917 május 12.)

ján is tudom – ami engem, ismétlem, nem nagyon lep meg – hogy a derék franciák háborús kedve még most is, az öldöklés negyedik esztendejében konok és töretlen. Nálunk az emberek azt szokták mondani: hát nem látják be ezek a franciák, hogy ez a háború rájuk nézve csak végzetes következményekkel járhat, hogy nem nyerhetnek semmit, mert még Elzász-Lotharingia visszaszerzése se éri meg azokat a pótolhatatlan véráldozatokat, amelyekbe ez a hosszú háború egy amúgy is elnéptelenedőfélben levő országnak került és kerülni fog? Ha valaki ilyeneket hangoztat a Poincaré kortársai előtt, akkor majdnem mindig ezt a stereotipikus feleletet kapja: „Mi a *jogért* harcolunk, mi a *szabadságot* és *civilizációt* védjük és a *háború bűnös előidézőinek büntetését akarjuk*; amíg ezt el nem értjük, addig harcolni fogunk, a végsőig: „jusqu'au bout.” Ha az ember efféléket egy vezércikkben olvas, mosolyog egyet és tovább töpreng azon, mit is akarnak voltaképp a szegény, derék és művelt franciák. De ha ugyanezeket százszor, ezerszer, milliószor olvassa és hallja, akkor kénytelen komolyan venni ezt a rendszeres örültséget. Igenis, ezek tényleg azt hiszik, hogy ők magas erkölcsi ideálokért harcolnak és meg vannak győződve, hogy, a morális igazság részükön lévén, a „végső győzelem” már ennél fogva is őket illeti meg.

A betű mérgező hatása a francia lélekben vált a legvégzetesebbé. De nem is találhatott

volna termékenyebb talajra, mint a franciáknál, akik beteges fenhéjázásukban még mindig Európa „nagy” és vezető nemzetének szerepére vágytak. Miként az angolok, a franciák is azt hiszik, hogy ők különbek a többi európai népnél és ezektől csak elismerést és csodálatot igényelnek. Már Napoleon megmondta, hogy az „amour-propre” túlságosan kifejtett érzése fogja a francia nemzetet romlásba vinni. Úgy látszik, ez a hosszú háború fog igazat adni neki, mert a franciák bámulata önmaguk iránt, párosulva azzal a tudatlansággal, amely a velük szemben álló népek erejének lebecsülésében nyilvánult, igen jelentős szerepet visz abban, hogy a németek e vad ellenségei olyan csökönyösen ragaszkodnak a végsőkig való harchoz. A franciák konok vaksága nélkül ez a háború bizonyára nem tartott volna olyan sokáig...

Nem a tébolydába való-e például a hírhedt Hervé úr, aki a brest-litowski béketárgyalások alkalmából óva intette honfitársait, nehogy lépemenjenek és elfogadják a „német békét”, amikor „hat hónap múltán Németország úgyis kénytelen lesz francia békét kérni!” Hány ilyen vagy ehhez hasonló ostoba és nevetséges ententista prófécia dőlt már romba a háború folyamán? Hisz nem volt nap, amelyen ellenfeleink sajtója, beleértve a legtöbb „semleges” orgánusot, meg ne jósolta volna a központi hatalmak küszöbön álló összeroppanását. A *Times* hadi-kritikusa, Repington úr egyetlen alkalmat se szalasztott

el, amikor valami ostobát mondhatott a háborús helyzet várható és természetesen a „szövetségesekre” kedvező alakulásáról... És mégis ilyen alaptalan jóslatokkal és biztatásokkal tartják a franciakban, angolokban és olaszokban a háborús lelket már évek óta.

Az angolok és amerikaiak, akik szintén nem dicsekedhetnek azzal, hogy valami különösen jól ismernék a középeurópai népek mentalitását (aminthogy nem ismerik történelmüket, sőt geográfiájukat sem), mégis józanabbak és számítóbbak, mint a Hervé úr polgártársai. A francia népnek megátalkodott csökönyössége, gyermekes hiúsága, a hangzatos szólamok iránt való beteges fogékonysága szinte kapóra jön a ravaszabb szövetségeseknek, hogy addig húzzák a háborút, míg céljaiknak megfelel. A franciák azt hiszik, hogy a gondviselés jelölte ki őket, hogy a „legmagasabb” emberi ideálokért való harcban vezessék az egész ententeot, pedig csak őket vezetik az orruknál fogva... Akármilyen óceántúli kis köztársaságról van szó, amely megszakítja a diplomáciai összeköttetést a központi hatalmakkal, a franciák örömmámorban úsznak, ha ily alkalmakból, ki tudja hányadszor, elszavalják előttük, hogy ők a civilizáció leghivatottabb őrei, akik megvédték Európa kultúráját a barbárság támadásai ellen és dicsőség illeti meg őket e földön és a mennyekben... A frázisok rabja a francia nép: frázisokért harcol és a háborús uszítók hangzatos

szólamai kergetik a pusztulásba isi. „Plutôt la ruine que la victoire de l'Allemagne” – mondta egyszer egy Svájcban járt francia képviselő - és ha a legújabb hadi és politikai fejlemények nem csálnak, az előbbi utóléri a franciákat, anélkül azonban, hogy meg tudják akadályozni¹ az utóbbit.

A franciák szerepe a háború felidőzésében.

Bevallom, mindig méltatlankodom, mikor francia újságban vagy könyvben azt olvasom, hogy a franciák milyen ártatlanok a mostani világháború felidőzésében.

Saját tapasztalatomból tudom, hogy ez nem igaz.

Nem emlékeztetek itt történelmi tényekre, hogy a lefolyt közel háromszáz év alatt Franciaország hányszor izent hadat Poroszországnak és Németországnak, de azt ki óhajtom emelni, hogy az elzász-lotharingiai kérdés is csak ürügy a francia támadó szellem palástolására és hogy Bismarcknak igaza volt, amikor azt mondta, hogy ha 1870-ben Németország nagylelkűen át is engedte volna Elzász-Lotharingiát a legyőzött Franciaországnak, az „irigy és gőgös franciák” akkor sem bocsátották volna meg a németeknek, hogy győzelmet arattak rajtuk. Igen, mindenkor ez az irigység és ez a gőg játszotta a főszerepet és a mostani világháborúban is így van.

Ha nem éltem volna éveken át Franciaországban és nem győződtem volna meg magam is, hogy a németek vasenergiájú államférfia mily helyesen ítélte meg a francia karaktert, talán még hajlandó lettem volna elhinni az ékesen szóló francia rétoroknak, hogy a bosszúvágy rút érzése hiányzik a francia keblekből és hogy a mostani vérontást is kizárólag a gonosz németek uralomvágya idézte föl.

De eszembe jut, hogy akárhány valamirevaló franciával csak beszéltem, mind említette előttem a „revanche”-t, persze csak arra az esetre, ha a német „megtámadja” Franciaországot. – Miért támadjon Németország? – kérdeztem. – Mert Németország készül a támadásra – felelték. – De mi is készen állunk: Nous sommes prêts. – Mintha most is fülemben csengenének ezek a szavak, melyeket Parisban 1914 májusában mondott előttem nem is egy sovíniszta politikus, vagy újságíró, hanem egy józan, javakorabeli francia könyvkiadó.¹⁾

Íme, ilyenek voltak mindnyájan. – „Németország készül a támadásra” – ez volt

¹⁾ Nem kell elfelejteni, hogy már Poincaré elnökké választásakor tisztában voltak vele a franciák és ki is mondták, hogy ez háborút jelent: „c'est la guerre”. Figyelemreméltó még, hogy a háború közvetlen küszöbén a hírhedt Szuchomlinov is kijelentette, hogy „Oroszország végre készen áll”, mikor az orosz hadtestek számát hivatalosan 44-re emelték fel. (A németek 25, a franciák 21 hadtestet vallottak be). Poincaré úr azonkívül „lotharingiai” származású és ez a körülmény is hozzá-

rögeszméjük. – Mi célja lett volna Németország támadásának, amikor semmiféle érdeke sem parancsolta a Franciaországgal való öszszetűzést?... Erre ezek a civilizációjuk dacára is együgyű átlag-franciák nem kerestek elfogadható okot; nekik elég volt, hogy gyermekes hiúságuk legyezgetésére és megsértett önérzetük gyógyítására elképzeljék a támadó Németországot, hogy aztán még forróbban elképzeljék a levert, legyőzött és megalázott Németországot, szóval a revanche-t...

Én Parisban voltam, amikor ott járt a spanyol király és Parisban voltam, mikor ott járt az angol király. Láttam, amint száguldó vértsek között elvonult a két király, Poincaré úr is ott ült diadalmas arccal közöttük a menetben, ő tudta, hogy miért oly büszke és boldog és miért mosolyog olyan arccal, amely a jövőendő „victoire” fényétől ragyogott . . . Mert óh! nemcsak azért volt ő olyan megelégedett, mert egy demokrata köztársaság ügyvéde léteére királyok mellett kocsikázott... Rejtélyes

járult, hogy a revanche eszméjének alkalmas szimbólumát és „a nagyobb Franciaország” egy lelkes bajnokát lássák benne a franciák. 1913 március 8-án egy kis füzet jelent meg Parisban: *Le Renouveau de la Présidence*; ebben igen jellemzően van kifejtve, hogy Poincaré úr elnökké választása óta „új szellem” lengi át Franciaországot és hogy amióta ő trónol az Elyseeben, „il y a quelque chose de changé.” (Az eredetiben is így szedve.)

mosolyának, ha szabad magam így kifejeznem, politikai jellege is volt.

De az istenadta nép, a jámbor, békeszerető francia nép, amely az utcákon hullámzott a királyokat vendégül látó Paris nagy napjaiban, – ez a nép mintha szintén megérezte, sőt mi több, mintha tudta volna, hogy az angol királynak szóló lelkes ovációk mögött van valami, ami az ő nemzeti hiúságának kielégítését is szolgálja... Én akkor még nem mertem volna a zajos ünneplésnek ezt a „valaki” ellen tüntető jellegét félremagyarázni; azóta azonban már más szemmel néztem a francia eseményeket és mindinkább gyanúsabbnak találtam a „jövendő támadás” ellen védekező francia politika eszközeit...

Így például, mikor hazánkban megforduló francia újságírókkal, politikusokkal, publicistákkal volt alkalmam beszélni, azt vettem észre, hogy majd mindegyiknek tarsolyában ott volt – nem egy marsallbot, hanem mindenestre egy haditerv – a majdan „támadó” ellenség leverésére. Ezek közé tartozott a derék Chéradame úr, aki nemrég írt könyvében „leleplezte” a Hamburgtól Bagdadig terjedő német világhuralmi tervet; ez a nem tehetségtelen publicista igen gyakran járt Budapesten és iparkodott híveket szerezni a néhai pánszláv eszmének, mert ő nagy cseh-barát és orosz-barát volt, sőt talán magyar-barát is lett volna, ha a magyarok nem mutatkoztak volna „áru-

lók”-nak. Mert a francia ember szemében mindenki „áruló”, aki a mostani „szent” háborúban nem vele tart. Ez abból a szerény nézetéből fakad, hogy ő francia lévén, neki minden szabad, de más nemzetbelinek még az is tilos, hogy az övétől eltérő véleményen legyen. „Milyen párti ön? – kérdezte egy német svájcitól egy francia svájci – ententista, vagy boche-párti?” – „Hogyan, felelt emberünk, én egyik párthoz se tartozom, hisz svájci létemre csak semleges lehetek.” – „Ez nem áll, – mondta a francia svájci – *mi* csak ellenséget és barátot ismerünk, *de semlegeseket nem.*” Ezt a véleményt igen sűrűn fejezték ki a francia sajtóban, sőt a mostani miniszterelnök, Clemenceau úr is vallotta. Általában a franciák és szövetségeseik e háború folyamán olyan kényűri módon viselkedtek, mint annak a titokzatos rendnek a tagjai, akikkel a keresztes vitézek a szentföldön találkoztak és akiknek az volt a jeligéjük: „Semmi se igaz, minden szabad...” Annálfogva, hogy magát a jog, a szabadság és a civilizáció katonájának tartja és más népnek a léthez való jogosultságát csak annyiban ismeri el, amennyiben olyan dicső nemzetnek, mint a francia, szolgálatára lehet, a francia ember nehezen bírja megérteni, hogy valaki a „barbárság, jogtiprás és erőszak” pártján állhat. Különösen rossz néven veszi ezt olyanoktól, mint aminők mi magyarok is vagyunk, akiknek jóhiszemű szimpátiáját a franciák iránt

és túlzott lelkesedését a francia kultúra iránt a viszonyok alapos nemismerése révén odamagyarázta, hogy mi az olaszok és románok, szóval a latin „testvérek” módjára alkalomadtán hátbatámadjuk Ausztriát és az entente nevetséges és hazug frazeológiájának hitelt adva, majd francia-angol védnökség alatt „önállósítjuk” magunkat... Hisz a háború folyamán is nem egyszer tálalták fel az entente orgánumai a magyarok „különbéke-vágyának” meséjét.

A franciák a magukén kívül semmiféle más modern kultúrát nem ismernek és nem is bírnak megérteni, az ő szemükben az egész világ két részre oszlik: Franciaországra és nem Franciaországra, azaz egy tökéletes, szeretetre és tanulmányozásra érdemes és egy érdektelen, hibrid és az előbbenit másoló emberiségre, amelynek csak azok a részei érdemelnek némi figyelmet, amelyek a franciák iránú tiszteletet vallják első kötelességüknek. (Ezket nem is én mondom, hanem egy szövetséges író, az olasz Francesco Coppola). Nos, ha így van, pedig így van, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Chéradame úr és többi társa, akik a háború előtti évtizedben megtiszteltek bennünket látogatásukkal és akik hazánkról az ententista ideál szerint megalkotott hamis képpel érkeztek mihozzánk, a mostani háborúban való viselkedésünkről igen rossz bizonyítványt állítottak ki nekünk az entente iskolájában

és büntetésül Magyarország feldarabolását tűzték ki gazdag programjuk egyik pontjául. Szerencsére a dolgok nem fejlődtek Chéradame úr honfitársainak kívánsága szerint, akiknek nagy zöme egyébként még most is épp oly keveset tud a latin unokaöccsről (a *Victoire* szerkesztője, Gustave Hervé nevezte ki a románokat a franciák „cousin”-jeivé), mint az egykor, hajh! lovagias magyarokról, akik Világosnál elragadták Erdélyt Bratianu úr őseitől.

Szóval, a nálunk járt derék franciák, lettek legyen tudósok vagy nem azok, többé-kevésbbé már a háború előtt is afféle propagandát fejtettek ki, mint aminőt oly fényes sikerrel a háború folyamán űztek. Nem kellett velük sokáig beszélni, hogy a „keleti kérdés”, a „német veszély”, no meg „Elszász-Lotharingia kérdése” szóba kerüljön. Persze csak, úgy könnyedén odavetve emlékeztek meg a jövő méhében rejlő eshetőségekről és Magyarország várható magatartásáról, de azért most utólag, a világháború perspektívájából, ezek az ártatlanoknak látszó megjegyzések egész más színben tüntetik fel előttem a jeles francia turistákat, akik Magyarország vendégszeretetét jöttek élvezni hozzánk, mint aminőben ők tetszelegtek maguknak. Azaz, nem a civilizáció terjesztésének apostolait látom bennük, hanem azoknak a politikai ügynököknek előőrseit, akik a mostani háborúban az entente szellemében igyekeztek megoldozni a „semlegeseket”, például

az olaszokat és a románokat. Igen, igen, aki olvasta, hogy Chéradame úr és a többi valaki vagy senki, aki mint „író” vagy „tanár” itt tevékenykedett köztünk, a szentelenül gonosz vádiratok milyen hangján írt rólunk, pusztulásunkat követelve, az tisztában van a franciáknak a háború felidézése körül való ártatlanságával és – hálójával.

Engem, aki a művelt franciát olyannak tartom, aminőnek vázoltam, ez a hálátlanság nem lep meg, de nem ez a fontos most. A magyarországi vándor-franciák tevékenységét is csak azért elevenítettem fel, hogy lerontsam azt a téves hitet, amelynek a jóhiszemű magyarok között is akadt vallója, t. i. hogy Franciaországot készületlenül érte a háború és hogy az agresszivitásnak ez a prototipikus népe egy önhibáján kívül keletkezett „támadás” ellen védekezik.

Igaz, hogy nagyon óvatosan, nagyon ravaszul és tagadhatatlanul ügyesen, sőt zseniálisan készítették elő „preventív” háborújokat. Kapóra jöttek nekik a háború kitörésének külső körülményei' is. Azt a tényt, hogy először mi voltunk azok, akik hadat üzentünk a „kis” Szerbiának, nagyszerűen kiaknázták, elfelejtvén, amit pedig egy francia historikus, Mignet mondott, hogy a háborút nem mindig az kezdi, aki megüzeni.¹⁾ Erre

¹⁾ „Le véritable auteur de la guerre n'est pas celui qui la déclare, mais celui qui la rend nécessaire.” Hist, de la révolution française.

a faktumra aztán mint talapzatra felépítették a rágalmaknak és hazugságoknak, valamint az elferdített és fél-igazságoknak egész piramisait ... A már a háború előtti években világgá küldött propagandisták elkezdtek működni és az entente programjának megfelelőleg felhasználták az összegyűjtött – többnyire hamis és felületes – megfigyeléseket az idegen országokból. Az angolok és a többi szövetséges segítettek. A többit már mindenki tudja. Az eredmény az lett, hogy az entente és elsősorban a franciák az ártatlanság báránköntösében jelentek meg a világ színe előtt, mint egy előre kigondolt támadás jámbor áldozatai. Úgy tettek, mintha teljesen elfelejtették volna, mit műveltek a háború előtt. Ha pedig valaki azt mondaná, hogy a „nép” nem felelős azért, hogy néhány sovinszta újságíró és politikus folyton élesztette a suba alatt a háború tűzét, erre azt felelném, hogy ha egy nemzet olyan könnyen hipnotizálható egy pár felületes és hazudozó publicisztikai strébertől, mint a francia, akkor az ne tartson igényt nagykorúságra, de főleg ne arra, hogy elsőrangú vezető szerepet vigyen Európában.

Most már tudjuk, miért fordultak meg olyan sűrűn Chéradame úr, Scotus Viator úr és társaik Magyarországon. Hogy „tanulmányozzák” a nemzetiségi kérdést, azaz, hogy előkészítsék azt a politikát, amelyet a mostani háborúnak kellett volna diadalra juttatnia, t. i. Ausztria-

Magyarország feldarabolását. Aztán miért adtak a franciák, akik olyan fukarok, olvasatlanul milliókat, sőt milliárdokat az egykor hatalmas és pánszlávisztikus Oroszországnak? Mert egy spadassin-óriást véltek megfizetni, aki a legelső kínálkozó alkalommal összemorzsolja majd az osztrák-magyar monarchiát és ezáltal lehetővé teszi, hogy a gyűlölt Németországon boszszút álljanak. Magam beszéltem sok olyan francia újságíróval, akik örömmel emlékeztek meg az orosz vasúti hálózat terén elért eredményekről és nem titkolt meglepődéssel konstatálták, hogy „minden jól megy.” A litteratura és a pénz szövetkeztek, hogy egy altruistának látszó elv, a „nemzetiségi” elv leple alatt megvalósítsák régi álmukat a „revanche”-ról.

A franciák és szövetségeseik nem vették sokba Ausztria-Magyarországot és úgy okoskodtak, hogy velünk az oroszok hamar végeznek. Persze a magyar viszonyokat is főleg Chéradame úr társainak „tanulmányai” révén ismerték. Úgy gondolták, hogy a nemzetiségi kérdés lesz az archimedesi pont, amelyről sarkaiból kiemelhetik a monarchiát. Ez a háború megtanított arra, hogy az entente-jelszavak az „elnyomott népek” felszabadításáról, a népek „önrendelkezési jogáról” üres szólamok és csak arra szolgálnak, hogy önző politikai célokat takargassanak. Az az egész francia vagy angol irodalom, amely a háború előtt az osztrák vagy a magyar nemzetiségi kérdéssel foglal-

kozott – leszámítva egy-két talán jóhiszemű könyvet – abból a szempontból vizsgálta a magyar nemzetiségi kérdést, hogy az mekkora bomlasztó erőt rejt magában háborús komplikációk esetén.

A francia-magyar barátságnak is egyik iőtámasza az a remény volt, hogy a magyarságnak Ausztriával való gyakori összeütközései talán szakadásra vezetnek, amelyből Németország gyöngülése révén Franciaország és szövetségesei politikai hasznot húzhatnak. Nem átlalom kimondani, rám az entente frazeológiája olyan világ-csalás benyomását teszi, aminőt elképzelni se tudtam volna és az emberi butaság diadalát látom abban, hogy a szép frázisok afiumával millió és millió embert ámítottak el és kergettek romlásba és halálba... A világraszóló szemfényvesztés kiegészítő részéhez tartozik az angolok és franciák barátsága a kis nemzetek iránt. És emezek közt van a magyar is.

De hogy a gyakorlatban hogy fest ez a barátság, erre intő példa az a bánásmód, amelyet az entente Görögországgal szemben tanúsított, mert ez nem akart a „védő” nagyhatalmak erőszakos boldogító politikájának rabjává súlyedni... Sok göröggel volt alkalmam Svájcban beszélni és valamennyi úgy beszélt az angolokról, vagy pláne franciákról, mint valami tatár-hordáról, amely egy védtelen országra tört. Megalázták, kifosztották a hellének orszá-

gát és rosszabbul bántak velük, mint egy leigázott néppel szokás és most ráadásul még „mozgósítani” is akarják ... Főleg a franciák durvaságát és embertelenségét panaszolták, úgyannyira, hogy Görögország, amely egykoron a frankofília főfészke volt, ma úgy áll szemben Franciaországgal, mint egy bilincsbe vert nemzet hóhéréval szemben. A görögök majdnem úgy gyűlölik a franciákat, mint ezek a németeket. Pedig ez *nem csekélység*.

Mi magyarok is szerettük a franciákat és ne gyűlöljük őket ezután se. Semmit sem tartanék megvetendőbbnek, mint a Barrèsek és ostoba társainak nyomdokaiba lépni és gyűlöletet prédikálni egy nép ellen, mely előttünk mindig rokonszenves volt. De annyit mégis ajánlok honfitársaimnak, hogy több óvatossággal és kétkedéssel járjanak el az idegenek kultuszában és némi kriticizmust ne vessenek meg, ha franciákkal érintkeznek. Végre nem lehet oly könnyen napirendre térni¹ afelett, hogy a nagy háború folyamán e nemzet tollforgató!, akik közt vezető államférfiak is szerepeltek, nyugodtan és elszántan követelték az ezredéves Magyarország feldarabolását – román, szerb, orosz, minden nép jó volt nekik, hogy részeket ígérjenek neki Szent István birodalmából és meg vagyok győződve, hogy szándékukat meg is valósították volna, ha a hozzávaló erő is meglett volna.

A jövendő francia historikusok közt pedig akadtak volna ékestollú férfiak, akik szépen megírták volna, hogy ez a feldarabolás jogos, igazságos és az emberiség magas érdekeinek megfelelő volt. Mert bizony, így írják a históriát.

A marnei csata.

Mivel a paradoxonkeresés vádját úgyse fogom elkerülni, kimondom azt a meggyőződésemet, hogy a marnei csata Franciaország szerencsétlensége volt.

Az a háborús téboly, amely úrrá lett a francia lelken, ettől a „dicső” csatától kelteződik. Nem feladatomban ez ütközetnek katonai jelentőségét fejtegetni: nem is értek hozzá; annyit azonban tudok, hogy nagy, korszakot alkotó haditénynyé lefűjni e végeredményében, is csak defenzív sikert – túlzott dolog volna.

Az olyan frázisok, hogy a Marnenál „Franciaország a civilizációt mentette meg”, vagy hogy ez a csata „Franciaország győzelmét jelképezi Németországon”, egyszerűen kacagtatók. Mert azt még érteném, hogy azt a kétségkívül nagyfontosságú eseményt, amely a németek Paris felé törésének meggátlásában nyilvánult, a franciák hozsannákkal üdvözölték. Ez természetes. 1914 szeptemberében az egész világ majdnem biztosra vette, hogy Kluck megse áll a francia fővárosig, hisz seregének lovas őrzáratai már az Eiffel-toronyig is elkalandoz-

tak. De hogy a német hadvezér kudarcot vallott, abban nemcsak Joffre taktikai zsenijének, hanem egyéb körülményeknek is nagy szerep jutott.

Így például hű szövetségeseink, Olaszország épp akkoriban biztosította az ententeot, hogy „semleges” fog maradni és a francia hadvezetőség visszavonhatta és a németek elleni harcba vethette a francia-olasz határon csoportosított erőket. De részt kérhetnek a marnei győzelemből az oroszok is. A kelet-poroszországi orosz invázió nagy izgatottságot okozott Németországban és a lakosságnak sikerült akkora nyomást gyakorolni a német irányadó körökre, hogy a hadvezetőség kénytelen volt több hadtestet elvonni a nyugati hadi színtérről, hogy az oroszok előnyomulását Posen felé megállíthassa, ami sikerült is.

Egyébként nem lehet kicsinyelni a marnei sikert, bárminő okai voltak is. Tagadhatatlanul messzeható következményei közül első sorban Paris megmentése áll; de éppoly nagyjelentőségű volt az az eredménye is, hogy megállítván a német előrenyomulást, ezáltal időt és alkalmat adott a francia hadseregnek, hogy talpraálljon és hősi ellenállást fejtsen ki. De a marnei csata nemcsak Franciaországot, hanem az egész ententeot is arra tette képessé, hogy „szervezkedjék”, szóval, hogy Oroszország kifejthesse erejének maximumát és Anglia felállíthassa a maga nagy szárazföldi hadseregét,

nem is szólva arról, hogy a háború elhúzódása révén a szövetségeseknek módjuk nyílt Olaszországot és Romániát is rábírní, hogy oldalukon résztvegyenek a harcban.

A mi szempontunkból nézve a dolgokat, a marnei csata döntő tényezője lett a *hosszú háborúnak*. Ámbár nehéz megjósolni, mi lett volna, ha a németek eljutnak Parisig. Emlékszem, hogy mikor a német előnyomulás feltartóztathatatlanak mutatkozott, az angol lapok azt írták, hogy hiába veszik be a németek Párist, sőt elmehetnek Bordeauxig és „lefoglalhatják az utolsó konflis-kocsit is”: Anglia azért rendületlenül fogja folytatni a háborút többi szövetségesével egyetemben, stb. Mondom, nehéz volna megjósolni, mi vált volna valóvá ebből a háború folyamán meglehetősen elértéktelenedett angol fenyegetésből, mindazonáltal nincs kizárva, hogy ha Franciaország kénytelen lett volna feladni a harcot és talán békét is kötni, a háborúnak azért nem lett volna vége. Lehet azonban, hogy utóbb mégis bekövetkezett volna az általános békekötés. De bármiként alakultak volna a viszonyok, annyi bizonyos, hogy a marnei csata dagasztotta óriásivá az entente harci kedvét és eként döntőleg hatott a háború hosszú tartamára.

A marnei csata nagy fontossága azonban nemcsak abban a köztudomású tényben rejlik, hogy túlon túl meghosszabbította a háborút, hanem főleg abban, hogy ellenfeleinknél köz-

keletűvé tette azt a tézist, hogy Németország csak úgy győzhetett volna, ha „gyors döntést” bírt volna kierőszakolni, de mivel ez nem sikerült neki, sorsa immáron „meg van pecsételve.” Igen, ez a tézis számtalan variációban került feldolgozásra az entente sajtójában. Ellenfeleink államférfiai is derűre-borúra hirdették, hogy mivel Németország rövidesen győzni nem tudott, az orosz gőzhenger időt nyer majd romboló munkájának elvégzésére és azonkívül Anglia, amelynek ugyancsak időre van szüksége, hogy teljes erejét kifejthesse, szintén ráér majd arra, hogy hatalmának egész súlyát latba vesse a diadal érdekében. A „semleges” amerikai sajtó legkiválóbb képviselői is e nézeten voltak. Szóval, az entente a marner csatában az „elmaradhatatlan győzelem” biztos zálogát látta és a nagy küzdelem főfontosságú faktórává avatta. A frázis, hogy az „idő” az ő „szövetségesük”, ugyancsak ez alkalommal kezdett divatba jönni.

Hogy az orosz gőzhenger működéséhez fűzött remények mennyiben valósultak meg és hogy a nagy szárazföldi hadsereg, melyet Nagybritanniának igazán csodálatraméltó módon tényleg sikerült megteremteni – mennyiben felelt meg hivatásának, azt az események azóta megmutatták.

És mégis, bár a marnei csata óta közel negyedfél esztendő múlt el és a harctereken sok olyan ütközet zajlott le, amelyek a „biztos

győzelem"-be vetett hitet ugyancsak meginhathatták volna: a francia és angol nép többsége máig is azt meri hirdetni, hogy harcolni fog a „győzelemig”, mert ez a győzelem biztos és csak időpontja bizonytalan. És ez az, amin inszistálni kívánok: a dogmát, hogy a győzelem biztos és csupán az idő kérdése”, a marnei csata véste be az ententista, de főleg a francia lelkekbe és így közvetve a francia háborús tébolynak/főokozója lett. Mivel pedig a hosszú háború mindenképp nagy szerencsétlenség a vérszegény Franciaországra, azért hirdetem, hogy ez a dicső fegyverténynek magasztalt esemény voltaképp végzetes következményekkel fog járni a gyűlölettől elvakult és ítélő tehetségét vesztett franciákra nézve.

A marnei csatát világrengető győzelemnek kiáltván ki, a francia nép megittasodott a „végső diadal” mámorától, amely „jönni fog, mert jönnie kell” Képzeletükben már előre látták a legyőzött és békéért rimánkodó Németországot és egy ideig minden francia polgár álmatlan éjszakáin azon törte a fejét, hogy milyen megalázó békefeltételeket lehet majd diktálni a levert ellenségnek. A marnei csata megteremtette a régi nagy idők atmoszféráját és a jövő győzelem biztos reményében a franciák hirdetni kezdték a „kitartás” türelmes politikáját. A nép, amelynek önszeretete és hiúsága közmondásos és amelynek lelkében még a napóleoni korszak gloire-imádatának

némi maradványa is élt, a német előnyomulás sikeres megállításának alkalmát sietett megragadni, hogy a francia lélek újjászületését és az Európában ismét vezető politikai szerepre hivatott „nagyobb Franciaország” létrejöttét e csata napjától keltezze.

Ebben áll, szerintem, a marnei csata morális, vagy ha úgy tetszik, pszichológiai jelentősége.

A franciák azt hitték, hogy ütött az óra, amikor lelkük titkos óhajtása megvalósul és ez a hit kitartókká, makacsokká, eltökéltekké tette őket. Hogy azóta sok minden megváltozott az ő hátrányukra és hogy a németek még máig is éppúgy ágyúzzák Rheimsot, mint a marnei csata előtti napokon: az nem változtatott semmit azon a kába nézetükön, hogy a végső győzelem napja fel fog ragyogni! „A kívánság szüli a gondolatot”, mondja Shakespeare, hát ha még nem is kívánságról, hanem egy bosszút lihegő, alacsony gondolkozású és kegyetlenségre hajló tömeg forró vágyáról van szó! Ahol egy egész nemzet ilyen vágytól ég, ott nem lehet csodálni, hogy a közvélemény lármás zsarnokainak – mert hisz sehol a szabad véleménynyilvánítás joga nincs úgy elnyomva, mint Franciaországban – könnyen sikerült az első eredményes hadi akciót világszerte diadal képében odavarázsolni a franciák elé... íme, ilyen szerep jutott a marnei csatának... Azért állítom, hogy ez az ölükbe

hullott „győzelem”, amely indokolatlan önhittségük és gőgjük kielégítésével kecsegtette őket, teljesen feldúlta amúgy is ingatag idegrendszerüket és ezért harcolnak olyan náluk váratlan szívóssággal – önmaguk ellen. Mert sem a „marnei csoda” – ők maguk nevezik így – sem más csoda nem fogja tudni megmenteni őket attól a pusztulástól, amelyet a hosszú, végtelennek látszó háború zúdított Franciaországra. Nem Franciaország új dicsőségének, hanem a nagy nemzetek sorából való kiválásának egy korszaka kezdődik a marnei „győzelem”-mel.

Az ententista téboly és „a biztos győzelem”.

Nem lehet tagadni, Hogy az ententenak volt némi oka arra, hogy a „győzelmet” biztosra vegye. És mégis, dacára annak, hogy a világ legnagyobb részének hadseregeivel, gazdasági kincseivel és pénzével rendelkezett, sehol se tudott döntő katonai sikereket elérni. De a győzelem tudata annyira befészkelődött a sokszoros szövetséget alkotó népek lelkébe, hogy a vereségek egész sorozata se volt képes kiirtani onnan. Aki olvasta az ententista közvélemény megnyilatkozását, ámulva konstatálhatta, hogy a központi hatalmak minden diadalára ellenfeleink csökönnyösen azt felelték, hogy az ő „győzelmük bizonyosságát” mindez nem érinti.

Mikor Varsó elesett, mikor Szerbiát leigáztuk, mikor Románia megkapta orvtámadásának méltó jutalmát, sőt még akkor is, amikor széttörtük az olaszok isonzói frontját és benyomultunk a velencei síkságra, az entente rengeteg sajtó-erdejéből egy visszhang kelt: a központi hatalmak e sikerei csak sajnálatos

incidensek, amelyeknek a háború kimenetelére nincs elhatározó jelentőségük; a szomorú legfeljebb az, hogy meghosszabbítják a küzdelmet, mert kitolják az entente végső győzelmének időpontját.

Az ember elképedt, mikor ilyeneket olvasott. Hisz igaz, hogy a népek lelkesedését és harci kedvét nem lehet másképp ébren tartani, mint a győzelmi tudat állandó ápolásával, de azért engem mégis különösen érintett ez a konok szemfényvesztés.; Mert végre csak nem lehet elképzelni, hogy a döntő győzelem kelmeje a kis és nagy vereségek láncolatából szövődik? És mégis, a francia, az angol, az olasz nép elhitte, hogy ez így van, sőt elhitték, vagy legalább úgy tettek, mintha elhitték volna az ententista államférfiak is, mert komolyan összejöttek mindenféle kis és nagy konferenciákon és felosztották maguk közt az egész világot; éppen csak a Mars bolygót hagyták ki hatalmasan megnövesztett érdekszférájuk köréből. Mikor Szerbiából csak egy kis sáv volt még a szerbek és a velük szövetséges hadak tarka csoportjának birtokában, akkor Pasic úr el-elutazott Rómába és arról tárgyalt, hogy például Fiume kié legyen, a szerbeké-e, avagy az olaszoké, azoké az olaszoké, akik hadi dicsőségük zenitjén se tudtak egyebet elragadni tőlünk, mint Görzöt, ezt is csak több mint két esztendei ádáz harc után és temérdek véres áldozat árán!

Az a Franciaország, amely harmadfél éves küzdelem dacára nem volt képes a németeket a megszállott francia területekről kiverni arról nem is beszélek, hogy Elzász-Lotharingiából csak alig néhány négyzetkilométert bírt meghódítani – titkos szerződést kötött a cárral, hogy a német birodalom testéből egy a Rajna balpartjáig terjedő területet fog kihalítani, hogy abból egy közbenső államot alkosson Németország és Franciaország között! Hát ahhoz mit szólunk, hogy komoly francia és angol nemzetgazdászok már azt is kiszámították, hogy a központi hatalmaknak hány száz milliárd hadisarcot kell majd fizetni a „győzelmes ententenak”?

Az entente államférfiai és újságírói egy sajtószerű téboly áldozataivá lettek, amely abban nyilvánult, hogy úgy írtak, beszéltek és cselekedtek, mintha csak ők volnának egyedül a világon és mintha egész természetes volna, hogy a „győzelem” őket illeti meg és mintha eziránt senkiben a legcsekélyebb kétség se támadhatna. Az ígérgetés terén különösen kedvelték a jövő időt: még nem győztünk, de *fogunk* győzni és akkor majd ezt meg azt tesszük; mint megannyi *miles gloriosus*, bámulatba akarták ejteni a világot azzal, hogy „Németország leverése után” mi mindent fognak megtenni ... És Ígérték a győzelmet 1915-re, 1916-ra, 1917-re és most ígérik 1918-ra, sőt 1920-ra is. A jelen nem szép, de a jövő az lesz

és a jövő a miénk: ez a jeligékük. Szóval futuristák, akik a ma sivár valósága elől a holnap diadalmas fényébe menekülnek. Ki tudja, mikor tör meg az a káprázatos varázs, amely a hazugságban és a buta gonoszságban rejlik!

A franciák, angolok, sőt az olaszok győzelmi mánora együtt járt a nagyzás hóbortjával. Mindaz, amit az ember róluk vagy tőlük olvasott, azt a benyomást keltette, mintha egy járványszerű megalomania tört volna ki rajtuk. A semleges külföldön is, valahány számottevő vagy jelentéktelen politikussal találkoztam, az entente bűvkörébe tartozóval, mind úgy viselte magát, mintha a diktátorság már francia vagy angol voltánál fogva megilletné... A jövő győzelem teljesen elkábította ezeket a férfiakat, akikben az önérzet már a háború előtt is meglehetősen ki volt fejlődve. Az ententehez tartozó publicisták és államférfiak állandóan ennek a hatalmi tébolynak adtak kifejezést, amikor – még a háború negyedik esztendejében is – váltig azt erősítették, hogy az osztrák-magyar monarchiát fel „kell” darabolni, Szerbiát egyesíteni „kell” Boszniával és Erdélyt oda „kell” adni Romániának... ők így akarják és így lesz. Mert ők ők. Punktum. Mikor Szerbiát már teljesen leigáztuk volt, akkor a *Times* Nagyszerbiáról vezércikkezett és nappal fényesebben bebizonyította, hogy ők, a dicső szövetségeseink, e politikai szükségesség megvalósításáért a végsőkig fognak

harcolni. De így és hasonlóképp beszéltek az entente lapjai és politikusai még akkor is, amikor Oroszország már harcképtelenné vált és Olaszország is megszűnt offenzív tényező lenni a háborúban. E stádiumában az ententista örültség már szinte nevetséges volt. De nevetséges volt már előbb is. Emlékszem, hogy abban az időben, mikor az angolok és franciák még a Dardanellákat ostromolták, valamely újságban olvastam, hogy Pierre Loti elkészítette már azt a beszédet, amelyet a szövetségeseknek Konstantinápolyba való diadalmas bevonulása alkalmával elmondani készült... Az egész ünneplési Programm kész volt, csak éppen a török főváros bevétele hiányzott még... Mikor aztán a francia és angol hadak világra szóló kudarcuk után éj idején megszöktek „; a tengerszorosok mellől, az akkori angol miniszterelnök, Asquith, az angol képviselőházban ezt a visszavonulást „a britt hadviselés legdicsőbb tényei közé” sorozta... Előre gratulálhatunk az eljövendő Xenophonnak, aki majd ezt az *Anabasis-t* megírja.

Általában sokszor volt alkalmunk bámulatba esni, ha az angol parlamentben elhangzott kijelentéseket a háború folyamán figyelemmel kísértük. A legtöbb szónok úgy tett-vett, mintha alvajáró volna, vagy mintha lázas álomban beszélne. Napirenden voltak például az efféle kérdések: „Mit szándékszik Anglia Németországgal tenni ebben vagy abban a te-

kintetben?” E kérdések vonatkoztak arra, hogy visszaadja-e a német gyarmatokat, vagy milyen hadisarcot követel majd – és több efféle hasonló csekélységre. A harctéri helyzetet úgyszólván semmibe se vették. A legcsúfosabb kudarcok napjaiban éppúgy tanácskoztak arról, vájjon felállítják-e a nagy jugoszláv birodalmat, mint arról, hogy milyen feltételek mellett „hajlandók” Németországnak „bűnbocsánatot” adni. A praktikus angolokra nézve mintha a „tények” iránt való érzék megszűnt volna létezni. Felnőtt emberek vitatkoztak efféle kérdéseken: Milyen álláspontot foglal el a kormány a cseheknek vagy szlovéneknek azzal a határozatával szemben, amely a Bánátot a montenegróiaknak ítélte oda, holott X. Y. nézete szerint ez a föld Romániát vagy Szerbiát, illetőleg a jövő Nagy-Szerbiát illeti meg, stb. Azt lehetett volna hinni, hogy e beteg szónokok ugyancsak biztosak a maguk dolgában, ha így mernek diskurálni ! Csak hogy éppen azt nem kérdezték, vájjon megengedi-e majd Nagybritannia, hogy a központi hatalmak a háború után lélegzetet vegyenek-e, vagy sem! Mindig mondtam magamban: ez vagy örületes *bluff*, vagy pedig az entente tényleg abszolúte biztos, hogy a győzelem az övé lesz és a békét diktálni fogja.

Eszembe jutott, amit Voltaire egy íróról mondott, aki állandóan dicsekedett megírandó könyveinek címével és várható nagy sikerei-

vel, de a szóbanforgó műveket soha sem írta meg: „Ez az ember úgy beszél, mintha a halhatatlanság a zsebében volna és csak belé kellene nyúlnia, hogy kivegye onnan – de ezt sohasem teszi meg.” így járt el az entente is a győzelem körül. Mert azt csak jókedvű és bizakodó vadászok teszik, hogy a medve bőrén előre osztozkodnak, de hogy nagy nemzetek államférfiai a világ színpadán ilyen előre leszámított győzelmek zsákmányával éveken át ámítsák a népeket: ezt talán senki se várta volna egy olyan méretű küzdelem alkalmából, aminő a mostani világháború volt.

Ellenfeleink úgy beleringatták magukat a győzelem illúziójába, hogy nehéz őket felébreszteni és megértetni velük, hogy a központi hatalmak népei, akiket az entente lapjai már régen elparentáltak, még a világon vannak és velük is meg kellene egyezni, hogy a béke létrejöjjön és hogy elvégre nem minden fordul meg azon, hogy Nagy-Britannia és szövetségesei „mit szándékoznak tenni” ... Máskülönbem nem hallaná vagy olvasná az ember lépten-nyomon, hogy a franciák vagy angolok elhatározták, hogy egy kész entente-programot terjesztenek elénk hadicéljaikról és azt nekünk el kell fogadnunk, különben „folytatják a háborút.” Ők ugyanis mindenkor úgy igyekeztek feltüntetni a dolgokat, mintha a háború elhúzódása csak a központi hatalmak népeire nézve jelentene szenvedést: a franciák, angol-

lok, oroszok, olaszok, stb. azonban bírják a végletekig... Az a buta szofizma is, melylyel lépten-nyomon találkozunk, hogy egy most köntendő béke csak „fegyverszünet” volna, mert az „állandó béke” csak az entente győzelméből fakadhat – úgy igyekeznek feltűntetni a dolgokat, mintha a harc folytatása egyértelmű volna az entente győzelmével. Lásd a tézist, hogy a győzelem biztos és csak idő kérdése. Innen magyarázható az ententisták esztelen harca a pacifisták ellen: aki a béke mellett kardoskodik, az ellenségük nekik! Hogyne, hisz az ő szemükben a béke-barátok az ő „végső diadal”-uk megakadályozására törekszenek! Lelkükben oly mélyen meggyökerezett a hit, hogy „folytatni a háborút a „győzelemig” egyenlő azzal, hogy ezt a győzelmet, illetve a béke diktálását el is érik, hogy dacára annak, hogy minden számításuk dugába dőlt, hogy minden kombinációjuk csődöt mondott, hogy semmivé lett az a sok remény, amelynek megvalósulását majd Oroszországtól, majd Angliától, majd a blokádtól, majd Olaszországtól vagy Romániától várták, vésszes csökönységgel kitaranak és tovább futnak a győzelem lidércfénye után.

Számos semleges diplomatával és politikus-sal volt alkalmam erről a témáról eszmecserét folytatni; valamennyi azt mondta, hogy a háború folytatása céltalan vérontás és az entente előbb-utóbb rá fog lépni a józanság útjára; én,

aki meggyőződtem, hogy az örültséggel határos ententista *gőg* mily pusztításokat végzett a franciák, angolok és olaszok körében, mindenkor kétkedéssel fogadtam ezeket a jóslatokat és szomorú elégtétellel konstátálom, hogy igazam volt.¹ A „szövetségesek” sajtója oly mélyen megfertőzte e népek lelkét a győzelem mérgével, hogy minden hadi vagy politikai eseményt a „végső diadal” perspektívájából ítélték meg. Még pedig nemcsak a napi sajtóban, hanem a legelőkelőbb folyóiratokban is szinte bámulatraméltóan beteges \ virtuozitás nyilvánult meg az „elkövetkezendő” katonai sikerek kifestésében. Emlékszem például, hogy a *Revue des Deux Mondes*-han egy Malleterre nevű generális komolyan foglalkozott azzal a stratégiai problémával, hogy mi célszerűbb, ha Sarrail Szófia és Konstantinápoly ellen indít-e kombinált offenzívát, avagy jobb-e, ha előbb beveszi Szófiát, aztán indul Konstantinápoly ellen... Írta pétiig tudós értekezését a derék tábornok akkor, amikor Románia úgyszólván a központi hatalmak birtokában volt és Sarrail moccanni se mert.

Arról nem beszélek, hogy a *Le Figaro* és a *Times* több vezércikkben ünnepelte az oroszok közeli bevonulását Budapestre és hogy a francia nacionalisták fentebb említett orgánuma már sokszor hallotta „a kozák lovak nyerítését a magyar pusztá felé.” (A *Figaro* e vezércikkét egy „magyar-barát” úr, Lautier írta.)

Hogy Trieszt közeli elestét mily kézzelfogható bizonyítékokkal tették komoly entente-beli stratégiák napnál fényesebbé, azt is csak futólag érintem. Hisz nem volt szükségük a franciáknak arra, hogy a bekövetkezendő hadi eseményekre építsék győzelmük ragyogó palotáját. Minden ütközet, amelyben résztvettek a németek ellen, mint diadal van elkönyvelve a megírandó francia történelemben. Az Ysère, a Verdun, a Somme, az Aisne melletti harcok megannyi győzelem a franciák szemében. Az a körülmény, hogy a németek alapjában véve még mindig ott vannak, ahol több mint három esztendő előtt állottak, egy cseppet se zavarja e kiváló nemzet fiainak vak és botor optimizmusát.

Valamikor egy elbeszélést olvastam Boccacciótól. Egy együgyű emberről volt benne szó, akinek ismerősei összebeszéltek, hogy azazal fogják megtréfálni, hogy elhitetik vele, hogy ő nem Giovanni, hanem Pietro. (A nevekre nem emlékszem.) Reggelenként ezek az ismerősök rendre megjelentek Giovanninál és mind Pietrónak szólították. Hiába tiltakozott ez ellen Boccaccio hőse, ez semmit se használt; az összeesküvők váltig azt erősítették előtte, hogy ő nem Giovanni hanem Pietro. Ez így ment napokon, sőt heteken át és a vége az lett, hogy a szegény megtréfált ember elhitte, hogy ő nem ő – hanem a másik. Az entente sajtóorgánumai hasonlóképpen elhitették a franciák-

kal, angolokkal és olaszokkal, hogy ők nem a megverték, hanem a győztesek. És ők ehhez tartják magukat. Igazán nem túlzás, ha azt mondom, hogy a tömeg-őrületnek ilyenén elfajulására talán nincs példa a világhistóriában. Azért oly nehéz a központi hatalmak küzdelme a velük szemben álló szövetség ellen: minden kemény csapás után, amelylyel a „biztos győzelem” mámorába ringatott népekre lesújtanak, a toll hipnotizőrjei állandóan azt ordítják vissza: mindegy, a végső diadal azért a mienk lesz...

És ezért oly hosszú ez a háború.

Mint már említettem, a közhiedelem ellenére, a főbűnösök ebben is a könnyen szuggerrálható franciák. Mert ők, végtelen hiúságukban, készpénznek veszik mindazokat a nyilatkozatokat, amelyekben angolok, olaszok, észak- és délamerikaiak, stb. dicsőítve magasztalják a francia vitézséget, a francia nagylelkűséget, a francia jog- és szabadságszeretetet és amelyek – a dicsőségnek fentebb említett önzetlen osztogatói szerint – mind megérdemlik a győzelem koszorúját. Hisz nem akarom én se kicsinyelni azokat a hősi erényeket, amelyeknek a franciák e háború folyamán maradandó tanújeleit adták – nem vagyunk Parisban, a civilizáció gócpontjában – de azért e nép judiciumát mégis csak furcsa színben tünteti fel az a mód, ahogy a háborús helyzetet megítéli. Hiszen volt alkalmam autentikus franciákkal

beszélni, akik igen sok francia katonatiszttal és polgárral érintkeztek; egyik-másik még nem vesztette el közöttük józan eszét és ezek maguk is azt hajtogatják, hogy honfitársaik vaksága éppenséggel katasztrofális. Egy kiváló diplomatától tudom, aki beszélt House ezredessel, amikor ez Berlinben járt – akkor Amerika még „semleges” volt – hogy franciaországi tapasztalatai alapján Wilson e meghittje is azt mondta, hogy a békéről lehet beszélni Amerikával, sőt Angliával is, de a franciákkal nem: „the Frenchmen are absolutely mad” .. És hiába zajlott már le negyedfél véres háborús esztendő, hiába vált ki Oroszország az ententéből, hiába gázolták le a központi hatalmak Belgiumot, Szerbiát, Romániát, Olaszországot és ami a fő – hiába húzódik a nyugati harctéren a harc vonal nagyjában és egészében még ott, ahol 1914 szeptemberében volt: a franciák rendületlenül várják a „végső győzelmet”.

Kérdeztem franciáktól, hogyan képzelik el ezt: – „Németország ki fog merülni”, „Németország már nem bírja ki sokáig a nélkülözést”, „a német hadsereg ma-holnap annyira leapad, hogy nem lesz képes megszállva tartani az elfoglalt tartományokat és így Belgiumot és Észak-Franciaországot is kénytelen lesz „kiüríteni”, „mi többen vagyunk és erőforrásaink is összehasonlíthatatlanul gazdagabbak, mint a németeké: mi tehát tovább bírjuk a háborút és addig harcolunk, míg ellenfeleink össze nem

roskadnak és békéért nem könyörögnek” stb. stb. Megjegyzem, hogy a *guerre d'usure-re*, azaz a „kimerítő háborúra” építő feleletek még a józanabbakhoz tartoznak, mert – legalább teóriában – reális szám adatokon alapszanak. De már az örültséggel határos butaság nyilvánul azokban a cikkekben, amelyeket valamikor komoly lapokban, mint pl. a *Le Temps*, is nap-nap mellett lehet olvasni, t. i. hogy igazi béke csak úgy jöhet létre, ha az entente *katonai győzelmet arat*. Szóval, győzelem, militáris győzelem kell nekik ... Ellenfeleink sajtója t. i. azt a rögeszmét is elhitette a francia és angol néppel, hogy az emberiség jövője a „szövetségesek” diadalától függ. Miután az ententisták kinevezték magukat a jog, a szabadság, a civilizáció és minden földi és égi jó egyedül szabadalmazott bajnokainak, nrncs mit csodálkozni azon, ha népeik a hosszú háborút eszmékért való küzdelemnek nézik és meg vannak arról győződve, hogy az ententista Programm megvalósulása a gondviselés egyenes rendelése. Az entente tollforgatói persze teljesen megnyerték az imént érintett magas célokért lelkesedő népeket annak a gondolatnak is, hogy némely változtatások az öt világrész térképén szintén szükségesek ahhoz, hogy a francia-angol-olasz idealizmus testet öltjön. Szóval, hogy a szövetségesek győzelme *via, Veritas et vita*.

És bár folyton ajkukon hordozzák a legideálisabb jelszavakat és azt szónokolják, hogy a németek „sikerei” a harci színtereken nem jelentenek semmit, mert nem a fizikai, hanem a morális erő a fő: a saját maguk eljövendő katonai győzelmüket mégis hajlandók volnának perdöntőnek elismerni! Kába elfogultságukban nem veszik észre a kiáltó ellenmondást, mert szinte természetesnek tartják, hogy kétféle mértékkel mérjenek aszerint, amint önmagukról vagy ellenfeleikről van szó. Hisz vannak a németeknek is rossz tulajdonságaik és a porosz szellem kinövéséiért se lelkesedik senki, éppúgy, ahogy az alldeutschok szertelenségeit is elítéli mindenki, de azért mégis csak nagyfokú rosszhiszeműség, sőt gonoszság kell ahhoz, hogy valaki a világ minden bűnét a német „imperializmus”-ban lássa, az emberiség összes szenvedéseinek okát a germánoknak tulajdonítsa, a szövetségesek erényeiről ellenben állandóan csak dicsőítő himnuszokat zengjen. Semmi sem tanulságosabb e tekintetben, mint egy futólagos összehasonlítás az entente és a központi hatalmak sajtó- és szóbeli nyilatkozatai között a háború és béke minden kérdésére vonatkozólag: amíg jó lelkiismerettel állíthatjuk, hogy nálunk a düh, a gyűlölet és az elvakultság kitörései a kivételekhez tartoztak, addig ellenfeleinknél az objektív, józan és tisztességes ítéletek mentek szinte ritkaságszámba.

Hogy szemléltető példát adjak a francia psychosistról, a sok közül csak egy-két jellemző nyilatkozatot fogok szószerint közölni, amelyekben a háborús célokat illetőleg a francia felfogás kifejezésre jut. Ilyen nyilatkozatokkal egy egész kötetet tölthetnék meg, de a három vélemény, amelyet itt közreadok, tipikus lévén a maga nemében, fölöslegessé teszi a francia elmeháborodottságot bizonyító okmányok minden további felsorolását. Ami itt következik, az részlet két beszédből, amelyeknek egyikét Barthou, volt miniszterelnök és nemrég még a Painlevé-kormány külügyminisztere, másikat pedig Lavisse, az École Normale tudós tanára mondotta el. Mindkét férfiú igazán irányadó személyiség a maga körében; tehát nem lehet mondani, hogy könnyen hevülékeny ifjak meggondolatlan elszólásaival van dolgunk. íme, miket mondott 1917 novemberében Barthou úr, a *Figaro* című lap november 3-iki számának tanúsága szerint: *)

„Franciaországnak emlékeznie kell elesett fiairól, vadul feldúlt földeiről, rendszeresen felgyújtott faluiról, rombadöntött városairól, székesegyházainak kegyetlen és lassú haláltusájáról, arról a gyáva, előre megfontolt orvgyilkosságról, melyet egy irigységből, hazugságból és gyűlölségből álló fajzat követett el rajta. Elfe-

*) Az alkalmat erre és a Lavisse beszédére a »Hazaért meghalt fiúk anyáinak és apáinak egyesülete» által rendezett emlékűnnep szolgáltatta.

lejteti ezeket a merényleteket annyi volna, mint magukra hagyni halottainkat. Meg nem boszszulni őket, annyi volna, mint lemondani a jövőről. Melyik francia tudná magát ilyen lealázó fegyverletételre és ilyen öngyilkosságra rászánni?

„A korrupció, amelyből Németország mérgezett fegyvert kovácsolt magának, hogy visszaszorított hadseregeinek segítségére siessen, nem zavarta meg és nem szennyezte be a nemzet lelkét. Épen és szilárdan, egyesülten és elszántan, Franciaország lelke ellenállott és kitartott. Nem vállalt semmi' közösséget azzal a néhány banditával, akik elég aljasok voltak ahhoz, hogy a külső ellenség céljait undorító cselszövények révén az ország határain belül előmozdítani igyekezzenek. Ezeket Franciaország eltaszítja magától, mint méltatlan gyermekeket, akik elárulták anyjukat. De az eltaszítás nem elég, jönnie kell a büntetésnek is, még pedig a gyors büntetésnek, amely nem kíméli sem a bűnöst, sem cinkostársát és amely könyörtelen olyan büntettekkel szemben, amelyekre nincs irgalom. *Halottaink azt akarják, hogy hatóságaink mindenben a végsőig menjenek.*¹⁾ Azt követelik, hogy a teljes igazságszolgáltatás előzze meg és biztosítsa a teljes győzelmet. Hangjaik dicsőséges sírjaik mélyéről elérnek hózzánk és e hangoknak joguk van ahhoz, hogy

¹⁾ A Malvy és Caillaux elleni hajsza már itt mutatkozik körvonalaiában.

megszólaljanak. *Elárulnók a hősokeket, ha az árulókat utól nem érné büntetésük.* Esküszöm drága halottainknak, hogy ez a szégyen nem éri majd őket és hogy egy hajthatatlan kar meg fogja óvni Franciaország épségét avégből, hogy előkészítse azt a biztos órát, amelyben a jog, karöltve a becsülettel, győzedelmeskedni fog azon a cinikus szövetségen, amely immáron meghíúsított és átkozott művéhez a képmutatást és az erőt egyaránt segítségül hívta.”

Lavisse Ernő ugyanez alkalommal a következőket mondta:

„Apák és anyák, nektek csak egy vigasztok lehet: a bizonyosság, hogy fiaitok nem haltak meg hiába; épp azért, mihelyt olyan békéről kezdtek beszélni, amely a háborút úgy fejezné be, hogy nincs győző, se legyőzött, ti tiltakozástokat fejeztétek ki olyan szavakban, amelyekből ki lehetett érezni szomorúságtokat és méltatlankodástokat.

„Azóta, úgy látszik, mintha az effajta békének – a szégyenletes és kárhozatos békének – hívei megsaporodtak volna... Németország elősegíti pacifistáink tevékenységét. Ez az ország, amelynek kormánya már régóta előkészítette ezt a háborút és megüzente olyan időpontban, amelyet erre a legalkalmasabbnak ítelt; ez az ország, amelynek az értelmiséghez tartozó köre – filozófusok, történészek, természettudósok, teológusok – a háború szükségességét hirdetik és an-

nak isteni szépségét ünneplik, ez az ország most a világ legbékésebb nemzetének mondja magát; a rágalmazott bárány ártatlanságát bégeti.

„Ez egyik legnagyobb hazugsága ennek a népnek, amely, mint egy római történetíró mondja, a hazugságra született, *natum mendacia genus*. Hogy hazugságait elhitesse, Németország a semlegeseknél és minálunk bőven ontja aranyait, amelyeket becstelen kezek elvesznek. Megmérgezi a közvéleményt, ahogy mérgezi a levegőt, ahogy mérgezi a kutak vizét. Németország az egész földkerekség nagy mérgezője. Védekezzünk, védekezzünk!”

És végezetül közöljük itt még Maurras úrnak, a Barres iskolájából való háborús uszítónak észrevételét, amely egy a francia szocialistáktól hozott határozatra vonatkozik. A francia szocialisták ugyanis elfogadtak egy indítványt, amely szerint Franciaország arra van hivatva, „hogy a szövetségesek tanácsában mérséklő befolyást gyakoroljon; Franciaországnak annyival több joga van mérsékeltnek lenni a győzelemben, mennél messzibbre ment az áldozatok hozatalában.” Erre vonatkozik Maurras úrnak következő megjegyzése:

„Ezek szerint mennél többet szenvedtünk, annál kevésbé leszünk kártalanítva és mennél inkább hirdetjük a kegyelmet, az előzékenységet a támadóval és a betörővel szemben, annál

inkább fogunk törekedni, hogy meghagyjuk neki a lehetőséget, hogy újra kezdje, ha történetesen Olaszország és Anglia ártalmatlanná akarnák tenni. Ajánlom ezt a borzadályt a gyászoló francia férfiaknak és nőknek, feldőlt tartományaink lakosainak, a szerencsétlen menekülteknek, akiknek a tüzes csóvák és a bombák elpusztították a házaikat... A szocialisták elve talán tetszeni fog néhány papucs-hősnek, akik boldogok lesznek, hogy kedves boche-jaik megmenekülnek a megtorlás elől, de a franciák óriási többsége, ha ezt a programot elébe terjesztik, vállát fogja vonogatni és ki fogja jelenteni, hogy nem igen találja érdekesnek.” (*Action française*).

Most még csak az ententista téboly néhány jellemző szimptomájára kell rámutatnom az idézett három francia híresség elme-művében, így megtaláljuk bennük azt a hazugságot, hogy Németország Franciaországot „megtámadta”, holott most már maguk a franciák is elismerik, hogy ők Oroszországgal való szövetségük értelmében, szabad elhatározásukból avatkoztak a háborúba. Persze, ezt az elismerést a forradalmi orosz nép békevágya csikarta ki belőlük, mert ez adott rá alkalmat, hogy szövetségi hűségükre hivatkozva, „árulással” vádolják Oroszországot. Érdekes még a Barthou és Lavisse urak vádjában az, hogy ők nevezik „irigyeknek, hazugoknak és gyűlölködők”-nek

a németeket, pedig ha ez így volna, milyen epithetonokkal kellene illetni a franciákat?!

Hogy a „biztos győzelem”-ről való ostoba fecsegés elmaradhatatlan minden olyan nyilatkozatban, amely francia szellem szülötte, azt a mondottak után kiemelni' talán fölösleges is, de mégis hangsúlyoznunk kell, hogy Lavisse úr is azok közé a bölcs franciák közé tartozik, akik nem hívei¹ a megtorlás nélküli, a megegyezéses, vagy mondjuk „az annexió és kárpótlás” nélküli békének, ő is hódol annak a felfogásnak, hogy a „bűnösöket meg kell büntetni” és „a halottakat meg kell bosszulni”. Csak hogyan akarja ezt elérni a „praeceptor Galliae”, ez kissé homályos előttem. Mert hisz nem elég azt ordítani, hogy „kell”, hogy lehessen is. De a legmulatságosabb ezeknél az uraknál az a logikai falsum, hogy a béke mellett való agitációban ők a „győzelem” elleni merényletet látják, mintha a békét akarni annyi volna, mint a „győzelem” ellen törni. Igen, ha az az agyrém, hogy a „győzelem biztos”, nem agyrém, hanem igazság volna! Akkor talán még érteni lehetne Lavisse urat és társait, de a győzelem sohase volt olyan bizonytalan, mint most és viszont sohasem volt olyan bizonyos Franciaország romlása, ha tovább folytatják a háborút, mint most!

Különben mi nem vitatkozni akarunk a franciákkal, csak jellemezni azt az örültséget, amely úrrá lett fölöttük. Mit szóljunk azonban

ahhoz a kacagtató nyugtalansághoz, amely Maurras urat gyötri, aki attól fél, hogy a „diadalmos Franciaország” – a szocialistákra hallgatva – még irgalmasnak talál mutatkozni a legyőzött Németországgal szemben? Azt hiszi talán valaki, hogy az ilyen hóbortt sporadikus a francia vezető „szellemek”-nél? Korántsem. Nagyon sok olyan cikket, könyvet olvastam, ahol a szerzők, Barrés úr fentebb említett barátjának nézete szerint, attól tartottak, hogy a „nagylelkűségéről és előkelőségéről híres” francia nemzet csupa finomságból majd gyöngédnek fog mutatkozni a legyűrt ellenséggel szemben és nem fogja fenéki kiüríteni a diadal mámoritalától gyöngyöző serleget... Hisz még Derblay Fülöp megalkotója, a jámbor Ohnet úr is arra sercentette honfitársait, hogy „tanuljanak meg gyűlölni”, ami igazán fölösleges volt – éppúgy, mint a *Vasgyáros* szerzőjének többi tanítása is. A balga csalók, vagy ostoba és nevetséges megcsalottak kitalálták a „défaitisme” szót, amelylyet azokat csúfolják, akik a békét akarják, mert szerintük ez a béke egyértelmű volna a vereséggel. Pedig ennek a fordítottja áll: az igazi „défaitiste”-k azok, akik mindenáron még most is folytatni akarják a háborút, mert ezek készítik elő az entente teljes letörését.

Minek folytassam? Se szeri, se száma azoknak a cikkeknek, füzeteknek és könyveknek, ahol kisebb-nagyobb ékesszólással be van bi-

zonyítva, hogy a világegyetem üdvössége kizárólag a derék, civilizált és nagylelkű ententisták diadalától függ. Európa biztos jövőjét és a világ rendjét egyaránt az ő győzelmük biztosíthatja. Csak történjék minden úgy, ahogy ők akarják és akkor az elkövetkezendő béke áldásos lesz. Átalakítják Európát az ő felfogásuk szerint, néhány országot feldarabolnak, néhányat megnyirbálnak, kedvenceik hazáját ellenfeleik rovására megnagyobbítják, a német „banditákat” megbüntetik és a jövőre is lehetlenné teszik nekik, hogy a világ békéjét megzavarhassák. Világos tehát, amit a szegény *Temps* és a többi francia és angol lap állít, hogy az ententenak „győznie kell”, mert igazi, áldásos, tartós békét a szenvedő emberiségnek csak az entente adhat és ez a béke nem lehet más, mint aminőt a „szövetségesek” Németországra, illetve a központi hatalmakra rákényszerítenek.

Nekem, mikor az entente államférfiainak beszédeit olvasom, vagy a francia, angol stb. lapokban megtalálom a gépiesen ismétlődő frázist a győzelem szükségességéről, Ibsen *Kísérletei*-nek végső jelenetei jutnak eszembe. Miként a hülyeség fekete éjszakájába elmerülő Oswald folyton csak azt kiabálja: „Anyám, add nekem a Napot!” – azonképpen az entente mániákusai is csak egyért fohászknak: „Győzelmet, győzelmet nekünk!”

Amióta az oroszországi események mindinkább reménytelen helyzetet teremtettek az entente részére – amelyet az olaszokra mért csapás még sivárabbá tett – azóta a franciák és angolok, de főleg az előbbiek az amerikai segítségtől várják a „katonai győzelmet.” Az ellenséges kormányok cikkeket sugalmaznak, amelyekben türelemre intik szegény, agyon-sanyargatott népeiket. Az entente egy „semleges” háborús orgánuma, a *Journal de Genève* még 1917 december 31-iki számában is arról vezércikkezett, hogy az egész 1918. év esetleg azzal telik el, hogy az amerikaiak jól felkészüljenek a döntő csapásra, amely 1919-ben következnie...

Beszéltem e cikkről egy tisztességesen gondolkozó francia svájccival – mert néhány ilyen van – fel volt háborodva az említett lap cinikus gazságán és a francia háborús örületen. Elmondta azt is, hogy ezredese annyira imádja az ententeot, hogy egy nővérével, aki egy német tiszthez ment feleségül, a háború óta minden érintkezést megszakított. „A németek még most is hisznek a győzelemben?” – kérde vezetett ismerősömtől az említett ezredes. – „Nagy csalódás vár rájuk.” – íme, a welschi, vagy ami vele egy, a francia paranoia. A szó és toll apacsai még 1917 végén is ajkukra merik venni ezt a szót, hogy győzelem... De hisz vezető államférfiak: Clemenceau és Lloyd George is ezt teszik! Kényszerzubbonyt e csa-

lóknak! – szokta mondani egy epés barátom – én azonban azt kérdem, mit érdemelnek azok az elvetemedett és elvakult „demokraták”, akik a már rég eldőlt háborút talán még éveken át is folytatni szeretnék? Mit érdemel a tengerentúli bűnös tanár, aki kenetteljes beszédeiben mindenkit: osztrákot, magyart, németet fel akar „szabadítani”, holott a legnagyobb szolgálatot akkor tenné, ha az emberiséget önmagától szabadítaná meg. Az entente táborában találták ki azt a frázist, hogy a „központi hatalmakat meg kell büntetni, mert ők idézték fel a háborút.” Még ha ez a hazugság színigazság volna is, akkor is nagyobb büntetés kell, hogy sújtsa azokat, akik a céltalan öldöklést immáron régóta húzzák-halasszák és botor gyűlöletükben, a valóság arculcsapásával, azt a hitet merik ébreszteni nemzeteikben, hogy csak kitartás, türelem és – a „győzelem biztos.” Igen, biztos a nagy soha napján bekövetkezendő győzelem.

Az ál-franciák: welschek és oláhok. Semleges földön.

Mindenki tudja, hogy Belgium semlegességének megsértésével Németország milyen hatalmas ütőkártyát adott ellenségeinek kezébe. De a semlegesek nagy részét is igen erős mértékben hangolta maga ellen ezzel „a szükség-től rákényszerített” lépéssel: Hollandia, Svájc, Dánia, Norvégia népeinek körében Belgium letiprását a német-ellenes izgatás főeszközéül és nagy sikerrel használták fel az entente szájjas és pénzes ügynökei, éppúgy, ahogy a háború későbbi szakában a szigorított tengeralattjáró-harc nyomott új agitacionális fegyvert Németország ellenfeleinek és ezek „semleges” csatlósainak a markába.

Hogy Belgium semleges volt-e vagy nem, az már más kérdés. Nem akarok foglalkozni azokkal a „belga diplomáciai okmányok”-kal, melyeket a német külügyi hivatal állított össze és bocsátott közre a brüsszeli levéltárakban talált követi jelentésekből. Ezekből bizony az tűnik ki, hogy Belgium semlegessége nem volt

olyan szűztiszta, aminőnek a kis népek fenkölt védői azt utóbb feltüntetni igyekeztek. Aki sokat utazott Angliába Belgiumon át és ismerte a belga politikai viszonyokat, annak egyébként nem volt meglepetés a belga semlegességet kompromittáló okiratok tartalma. Belgium irányadó tényezői, de a belga nép is már a háború előtt át voltak hatva attól a bizalmatlanságon alapuló német ellenszenvtől, amelyet a francia-angol diplomácia oly ügyesen tudott terjeszteni a hatalmi szférájába eső népek között.

Azonkívül jól tudom, hogy az a sovinszta francia irodalom, amely a háborút megelőző évtizedben dúsan virágzott, Belgiumban lelkes megértőkre talált; a franciák itt is ügyesen tudták a litteraturát gondosan palástolt politikai célok szolgálatába állítani. Belgiumban, a román Svájcban, Olaszországban, Romániában a „latin testvériség” jelszavával korteskedtek, de olyan országokban is, ahol erre nem lehetett hivatkozni, a franciák iránt érzett egyoldalú barátság (egyoldalúnak azért mondom, mert a franciák ezt a barátságot úgy fogták föl, hogy csak a másikat kötelezi, de őket nem) is elég volt nekik, hogy olyan irodalmi propagandát fejtsenek ki, amely politikai törekvéseik támogatását célozta... bizonyos egykoron bekövetkezhető eshetőségekre. Ez vonatkozik például Magyarországra, Görögországra, sőt Amerikára nézve is.

Ilyen körülmények között érthető, hogy Belgium ellenséges magatartást tanúsított Németországgal szemben, de viszont minden ember előtt, akit az ententista frazeológia el nem kábított, a belga semlegesség respektálásának kérdése is más megvilágítást nyer. Hogy Belgium miként értelmezte volna semlegességét, arra talán posthumus példával az olasz, a román avagy az amerikai „semlegesség” szolgál. Valóban, nem akarnám a múlt prófétájának szerepét játszani, de ha emlékünkebe idézzük, milyen vadul gyűlölködő hang uralkodott egykori „szövetségeseink”, az olaszok és románok sajtójában, hogy Amerikáról ne is beszéljünk, akkor ízelítőt kapunk abból, hogy milyen lett volna a „semleges” Belgium közhangulata még az esetben is, ha Németország nem sértette volna meg neutralitását. Sőt talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy Olaszország, Románia és az Egyesült-Államok viselkedése abban az időben, amikor még nem avatkoztak a háborúba, mintául szolgálhat arra, hogy mit kell érteni az entente szellemében való semlegesség alatt. Más szóval, egykori szövetségeseink és az amerikai „demokrácia” magatartásának tükrében utólag is megpillanthatjuk Belgium neutralitásának képét.

Egyébként az ententenak az igazi semlegeségről való fogalmát gyakorlatilag is megvilágítja az a bánásmód, amelyben Franciaország és Anglia Görögországot részesítették. Hiába

igyekezett Konstantin király és népe elkerülni a háborút, „a kis nemzetek és Belgium semlegességének védői” ezt nem engedték meg. ők Jobban tudták, hogy mi szolgálja a görögség üdvére, mint maga az ország és addig mesterkedtek, míg rá nem ültették a maguk emberét, Venizelos urat a hellének nyakára és ha lehet, még a központi hatalmak elleni háborút is ki fogják erőszakolni. Persze, mondják az entente államférfiai és hírlapírói, „ez egészen más”; ők „ők”; nekik minden szabad, mert ők a „világ-szabadság”, az „emberiség”, a „civilizáció” fenkölt apostolaivá avatták fel önmagukat és csalhatatlanságot követelnek maguknak annak a megítélésében, hogy mindezeknek az eszméknek a diadalához mi kívántatik meg. ők nem azt mondják, hogy a harctéri vagy politikai helyzet parancsolta Görögország jogainak lábbal tiprását, hanem a „világszabadság”, a „civilizáció” és az „emberiség” magasabbrendű érdekei. Szóval, szerényen azonosítják magukat a világegyetem megváltóival és ehhez képest intézik vagy legalább akarják intézni a nemzetek sorsát. Nemde, ez kényelmes? A különös csak az, hogy nekik elhiszik, hogy így is van, mert őket szeretik, hisz ők a „szövetségesek”: les Alliés...

Wilson úr, a nagyzási mániában szenvedő ex-tanár nem is felelt Konstantin királynak, aki Görögország semlegességének megsértése ellen tiltakozott nála; persze, a görög király a

német császár sógora, azé a német császáré, akiben a tengerentúli bűnös elnök az autokrácia megtestesülését látja. Hát a blokád-kérdésben talán pártatlanul viselkedett ez a világboldogító ál-Messiás? A tengeralattjáró hajók harcát barbárnak bélyegezte és emiatt megüzente a háborút Németországnak – ámbár én meg vagyok győződve, hogy enélkül is talált volna ürügyet – de az ententenak Középeurópa kiéheztetésére irányuló tervét csak néhány platonikus tiltakozással intézte el, mikor még „semleges” volt. Igen, Wilson úr, aki Anglián kívül semminő kontinentális országban nem járt és az európai viszonyokról vajmi keveset tud, sőt a középeurópai népek mentalitásáról fogalma sincs: éppúgy fogta fel a semlegességet, mint az ententizmus maszlagától megméltelyezett egyéb semlegesek: az olaszok, románok és – a belgák is.

Elöttem a butaságnak és gonoszságnak diadalát jelképezi az a népszerűség, amelynek az entente úgyszólván az egész világon örvendett, de, sajnos, a németek az őket jellemző nyers őszinteséggel megmondták, hogy „szükség törvényt bont”, amikor Belgiumnak tőlük is elismert semlegességét megsértették... és a franciák, angolok, amerikaiak stb. jól értettek ahhoz, hogy ezt a hibát kamatoztassák a maguk morális tőkéjének javára. Pedig hogy Belgium semlegessége épp olyan fából volt faragva, mint a román, olasz, vagy az amerikai

semlegesség, az a háború tanúságai szerint azok előtt se lehet kétséges, akiket a brüsszeli levéltárakban talált diplomáciai okiratok még nem győztek volna meg erről.

Nekem különben egész közelről adatott meg, hogy napról-napra meggyőződhessem, mit ért az entente semlegesség alatt. Itt van Svájc. Egy kitűnő spanyol diplomata nyilatkozata szerint az ember Svájcban, mint egy „barátságosan ellenséges” országban érezheti magát. Ez azonban legfeljebb a németnyelvű kantonokra vonatkozik, mert a francia Svájcban az entente-gyűlölet lángjai oly vadul lobognak, hogy szinte perzselik és égetik azt, akinek nincs az a kétes szerencséje, hogy a sokszoros szövetség hívei közé tartozzék. Ha például az ember Genf vagy Lausanne utcáin sétál és nem franciául beszél, ez már elég, hogy sanda szemmel nézzenek rá és mindjárt „boche”-t sejtсенek benne. De ez még hagyján. A francia svájciak nem érik be azzal, hogy mélységes gyűlöletüket a központi hatalmak alattvalóival éreztessék, hanem épp olyan intoleránsak és épp olyan terrort fejtenek ki minden az övékétől eltérő érzés vagy vélemény nyilatkozásával szemben, mint jurántúli elvtársaik. Legjobban jellemzi a romandok közhangulatát a svájci francia sajtó. Aki nem olvasta a Genfben vagy Lausanneban megjelenő napi, heti és havi lapok cikkeit, az el se hinné, hogy egy semlegesnek híresztelt országocskában

ilyenek nyomdafestéket láthatnak. Mit mondjak? A *Gazette de Lausanne* és a *Journal de Genève*, hogy a sok közül csak kettőt említsek, napról-napra épp olyan ostoba és gonosz rágalmakat szórnak Németország, Ausztria és Magyarország ellen, mint akárcsak a Parisban megjelenő sajtó-termékek, sőt szemtelenség dolgában még emezeket felül is múlják. Az utóbb említett újságban például egy F. F. nevű egyén még az entente-stratégiákat is megszégyenítő irányzatossággal zúdítja a svájci közönségre a maga „szakszerű” cikkeit, amelyek az „entente győzelmének biztosságára” vannak felépítve. Szerencse a központi hatalmakra nézve, hogy nevetséges Cassandra-jóslatai közül egy se teljesedett be; de azért ez a vad welschi rendületlenül hirdeti tovább a „jog, igazság, szabadság és civilizáció közeli diadalát”. Illetőleg F. F. úr, amilyen gavallér a mások vérével, azt se bánná, ha a vérontás még néhány esztendeig tartana, mert ő egyik díszpéldánya a svájci háborús uszítóknak. Szinte habozunk, hogy az ilyen emberek számára való helyet hol jelöljük ki: a fegyházban-e, vagy a tébolydában...

Nem csoda tehát, hogy valahányszor csak Magyarországból Svájcba jöttem és az itteni sajtó vagy az itteni közönség hangulatát vettem világpolitikai helyzetünk alapjául, azt kellett hinnem, hogy Németországgal és Ausztriával egyetemben mi már rég elvesztünk... A

legtöbb svájci lap – és ezek közt német nyelvű is akadt – nem is közölte rendszeresen a ránk nézve kedvező harctéri vagy diplomáciai híreket, vagy ha közölte is apró betűkkel, *eldugott* helyeken *tette*.

A francia nyelvű svájci újságokban megtaláljuk mindazokat a hazug jelszavakat, amelyeket az entente hirdet, megtaláljuk bennük a szövetségesek „ideális” hadi céljainak émelyítő dicséretét és a szövetségesek „végső győzelmére” alapított buta jóslatokat is, amelyek megsemmisítésünk után lesznek bekövetkezendők. E lapok Parisból és Londonból kapják utasításait és – becsületemre – jól megiszolgálják bérüket. És ezt a hatóságok tűrik. De merjen csak *egy* németnyelvű svájci lap valami kompromittáló *igazságot* odamondani például Wilson úrnak, mindjárt megrójják, sőt megbüntetik, olykor be is tiltják. Szép kis semlegesség, mondhatom. De azért a franciák és angolok úgy vélik, hogy Svájc még nem eléggé semleges a „jog és szabadság bajnokaival” szemben; nyilván az olasz vagy a román semlegesség példája lebeg szemük előtt...

Csak egy több szempontból jellemző esetet akarok felemlíteni. A *Basler Nachrichtenének* egy Egli R. nevű ezredes ír már a háború kezdete óta harctéri tudósításokat, amelyek igazán mintaképei lehetnének az objektív, józan és alapos helyzetképeknek. Egli ezredes nem titkolja abbeli meggyőződését, hogy az egyes

hadi színtereken tett tapasztalatai alapján biztosra veszi a központi hatalmak győzelmét. Ezt a meggyőződését azonban nem szubjektív érzésére, hanem a tényekre, az egyes hadseregek teljesítőképességére és a háború eddigi tanulságaira alapítja és emezek logikus következményéül tünteti föl. Nem csoda tehát, hogy a *Gazette de Lausanne* egy decemberi számában megtámadja a krónika-írásnak ezt az igazán semleges módját. És méltóztatik tudni, hogy az entente e svájci orgánuma miért ütközik meg Egli ezredesnek még-tőle is elismert tárgyilagos és szakszerű fejtegetésein? Mert ezek „nyomasztólag hatnak a közvéleményre!” (a szóbanforgó francia cikknek is ez a címe: „comment on déprime l'opinion”). Semlegesség, igazság, objektivitás, szaktudás: mit jelent mindez, amikor arról van szó, hogy a „szegény franciák” és a „szegény megvert olaszok” sorsa iránt valaki annyira érzéketlen, hogy megírja a dolgokat úgy, ahogy vannak... Hisz ez „défaitisme!” íme, az ententista téboly és az ententista butaság welschi kiadásban. Egli a *Basier Nachrichten* 1907 december 27-iki számában azt felelte a *Gazette de Lausanne* cikkírójának, hogy őt nem az antipatia vagy szimpátia vezeti harci tudósításaiban, őt, úgy látszik, épp olyan szempontok vezérlik, mint Balzacot, akinek szemére vetették, hogy az életről adott rajzai nagyon is sötétek és szomorúak. „Tant pis pour la réalité!” – felelte a

jeles francia regényíró. Annál rosszabb a valóságra nézve! Nem a svájci ezredesnek hibája, hogy az entente tehetetlen, hogy kis szövetségeseit legázolták és hogy – ha a háború folytatásához ragaszkodnak – az eddigiek alapján, valószínűnek látja, hogy a franciákat és angolokat is meg fogják verni a németek. De helyesen mondja Egli azt is, hogy mindebből nem következik, hogy ő nem érez szánalmat a „szegény franciák” vagy a „szegény olaszok” iránt, ő sokkal többet látott – úgymond – a háborúból, semhogy közönyös tudott volna maradni a háború áldozataival szemben. De ezt a részvétét nem csupán a „szegény franciák” és a „szegény olaszok” számára tartogatja, hanem kiterjeszti azokra a „szegény észak-poroszokra” és azokra a „szegény galíciaiakra” is, akik például az orosz betörések következtében pusztultak el vagy lettek koldusokká és földönfutókká.

Valóban nincs fölháborítóbb olvasmány a francia vagy a welschi – a kettő egyre megy – sajtó olyatén fejtegetéseinél, amelyekben egyebek közt arról van szó, hogy a „szövetségesek” nem fejezhetik be a háborút anélkül, hogy a tőlük szenvedett károk meg ne térülnek és halottaik meg nem bosszúlatnának. Mintha a központi hatalmak nem szenvedtek volna károkat és azok népeinek nem lettek volna halottai, akik épp oly drágák nekik, mint a szegény franciáké! De az ententista egotizmus csak önmagát tekinti mindig és az ellenfélről tudni

se akar. Ők ők: a németek, osztrákok, magyarok, törökök, bulgárok, azok nem emberek. Nevetséges és ostoba felfogás, amely méltóan sorakozik az ententista elbizakodottság egyéb rögeszméihez. És hogy mindezt egy welschi sajtó-orgánum cikkének elmfuttatása alkalmából konstatálhatjuk, az legjobban jellemzi magát a svájci semlegességet.

A svájci franciák példáján is beigazolódik az a tapasztalat, hogy a tehetségtelen tanítványok túlozzák mestereik hibáit. Általában az ál-franciáknál kellemetlenebb embereket alig ismerek. És ezek közé tartoznak a welschek: a francia Svájc lakói – tisztelet az igen kevés kivételnek. Már békében sem valami rokonszenvesek az igazi franciák e karrikatúrái, de amit a mostani világrendés folyamán műveltek, az igazán fölülmúlja az elképzelhetőt: a háborúra való uszítás és a béke ellen való gonosz, noha jövedelmező küzdelmük révén épp úgy kivetköztek az emberiségből, mint – mintaképeik. De ezeknek legalább vannak jó tulajdonságaik is, amelyek azonban hiányzanak utánzóikból. És elvégre a franciák eszeveszett dühét még lehet mentegetni, hisz az ellenség ott áll országuk földjén, de a welschek örült tombolására nincs mentség.

A mi hazánk közelében is vannak, illetve voltak ityen nevetséges ál-franciák: a románok. Ezek is megkótyagosodtak az ententista maszlagtól, amelyet megfizetett sajtójuk bőven osztogatott nekik, akik latin őseikre amúgy is busz-

kék voltak. Lehet, hogy érzelmeik azóta némi változáson mentek át, de mielőtt beavatkoztak volna a „jog, igazság és civilizáció” harcába, annyira fanatikus hívei voltak kiváltképp a francia ügynek, hogy ugyancsak „semleges” sajtójuk csak úgy zúgott az ententista szólamok zajától. A román, épp úgy, mint a welsch, tüntetni szeret a franciaságával, mert abban a kába hitben él, hogy a francia-majmolás a magasabbrendű műveltségnek csálthatatlan érettségi bizonyítványa . . . Meddig fog még ez a háború tartani? – kérdem egyszer egy román ezredestől, – amikor még Románia „semleges” volt. – Addig, amíg „győzelmünk” azaz az entente győzelme teljes lesz. Szegény tatár, akarom mondani, szegény oláh!

De hogy visszatérjek a groteszk svájci franciákra, akik franciábbak akarnak lenni a franciáknál, úgyannyira, hogy egy francia abbé ezt a szállóigét bocsátotta világgá: „les Parisiens feraient bien la paix, mais les Lausannois ne le permettent pas” – konstatálhatom, hogy a welschek zsarnokok módjára – a bevált entente-recipe szerint – viselkednek egész Svájcban. Az ő akaratuk és beleegyezésük nélkül semmi se történhetik. Svájcnak az ententetól való gazdasági függőségét a legszemérmertlenebbül használják ki politikai célokra és jaj a hatóságoknak, ha igazán pártatlanok igyekeznek lenni. Nehéz helyzetüket el kell ismerni és bizonyos mértékig mentségükül szolgálnak, hogy sokszor

legjobb akaratuk mellett se cselekedhetnek másképpen, mint ahogy cselekednek. Talán még emlékezetében lesz az olvasónak az az eset, amikor egy berni szocialista Pétervárott a béke érdekében fáradozott és a külügyek svájci vezetőjénél érdeklődött a német békefeltételekről. A szóbanforgó svájci államférfiú igen kiváló tulajdonságokkal rendelkezett és szigorúan örködött hazája semlegességén, de mert a béke érdekében egy kis ujját merete megmozdítani, a svájci ententisták mint valami magától értetődő dolgot követelték lemondását és azt keresztül is vitték. Utóda, – egy francia érzelmeiről közismert férfiú – már jobban tetszett a mindenható ententenak. És erre a tetszésre az illető úr rá is szolgált, mert mikor például egy nyilvános tanácskozáson szóba került a béke ügye, az „igazságos békét” épp úgy definiálta és ugyanazokkal a frázisokkal indokolta meg, amelyeket az entente államférfiai szoktak eldarálni, valahányszor az ő „győzelmes” békéjükéről nyilatkoznak.

A welsch kisebbség állandóan brutalizálja a német svájci többséget és mivel a meghibbant franciák agyában gyökeret vert a rögeszme, hogy „aki a békét akarja, az a civilizáció, a világszabadság és az emberiség ellensége”, a weischedek letorkolnak és lehetetlenné tesznek mindenkit, aki az ellenségeskedések megszüntetésén fáradozik.

A „korai béke” ostoba kifejezést is azért találták ki, hogy leterrorizáljanak mindenkit, aki arra törekszik, hogy az ellenfeleket mennél előbb béketárgyalásokra bírja rá. A jelszó mindig az *volt*, hogy „a *mostam* időpont még *nem* alkalmas arra, hogy békéről beszéljenek.” Miért nem alkalmas? – Mert az entente hadihelyzete most rossz. – De hisz mindig rossz volt! – Épp ez a baj. – A dolog szinte úgy festett, hogy ha nem hagyjuk magunkat megverni, akkor „az időpont” soha se lesz alkalmas a béketárgyalásokra. Ez a szempont kifejezésre jutott az entente és a „semlegesek” körében egyaránt. A valódi áldemokratákat jellemző pöffeszkedő göggel, a franciák és angolok Svájcban épp úgy, mint Spanyolországban, szembeszálltak az illető országok első magi'strátusaival¹⁾ – a francia lapok, sőt az angolok nem egyszer magát Spanyolország uralkodóját is megfenyegették – amikor ezek az entente-üzelmeket valamiben keresztezni merték. Már a látszat is elég volt, hogy mindent legázoló brutalitással és példátlan korrupcióval ellene dolgozzanak²⁾ minden

¹⁾ Kevés híjjá volt, hogy a spanyol Venizelos: Romanones úr a háború Örvényébe nem sodorta Spanyolországot is.

²⁾ Bentini, olasz szocialista képviselő, az olasz képviselőházban 1917 október havában beszéd'et tartott, amelyben egyebek közt ezeket mondta: „E szószer magasságából kell kifejeznem azt a fájdalmat, melyet olasz polgár létemre éreztem, amikor megtudtam, hogy egy velünk szövetséges hatalom kormánya Olaszor-

tisztességes törekvésnek, amely a népek közötti gyűlölet csökkentésére irányult. A saját országukban épp úgy, mint a semlegesekében.

De ne politizáljunk tovább. Szorítkozzunk csak annak konstatálására, hogy még a német Svájcban is igen sok alkalma van az embernek az ententista áramlatok mérges fuvallatát érezni. Még a korrekt ellenséges diplomaták is úgy viselkednek, mint a kérlelhetetlen ententistákhoz illik. A világért se köszönnének a központi hatalmak képviselőinek – szóba állni velük meg éppenséggel. főbenjáró bűn volna szerintük. Persze e téren is a franciák vezetnek. Hágában például az angolok delegátusai – köztük lord Newton – közvetlen tárgyalásokat folytattak a német kormány kiküldötteivel a hadifoglyokra vonatkozó kérdésekben és mindenben gyorsan megegyeztek. Nemrég itt Bernben ugyancsak fogoly-ügyekben folytak hasonló tárgyalások a német és francia megbízottak között, de a franciák a világért se voltak rávehetők arra, hogy a németekkel egy asztalhoz üljenek le. Egy szobában voltak a franciák, egy másikban a németek; közöttük ültek egy harmadik szobában a svájciak, akik ide-oda szaladgáltak a tárgyaló

szágban háborús propagandára 25 milliót költött. (A v a n t i, 1917 október 20. szám). Ez arra az időpontra vonatkozik, amikor Olaszország még „semleges” volt, mert azóta a „háború erélyes folytatása érdekében” elköltött összegek messze túlszámalyják az említett 25 milliót

felek különböző javasolataival. Persze, hogy a dolog lassan és nehezen ment és a megegyezés se sikerült teljesen, de hát így kívánja ezt – a francia gyűlölet.

Hogy a józan svájciak – az entente-sajtó nagy megbotrányozására – nem hajlandók az entente-téboly orgiáiban résztvenni, az kétségtelen. De ezek csendesesen viselkednek, míg az a többség, amely a „szövetségesek” zászlájára esküdött fel, lármás és botrányhajhászó, így például előfordult, hogy valamelyik moziban előadtak egy német filmet, amelynek *die Vogesenwacht* volt a címe. Igazán nem volt tendenciózus mű; egyszerűen bemutatta, hogy a német katonák mily hősies elszántsággal állnak őrt a francia Vogézekben és mily leleménnyel rendezkedtek be védelemre e kopár hegyek között – és ennek dacára az entente lelkes hívei kifütyülték. Valahányszor valamely németnyelvű lap egy-egy hadi sikert, amelyet a központi hatalmak arattak, külön-kiadásban publikált, amelynek egy példányát nyilvánosan kiragasztották, néhány perc múlva ezt a falragaszt már le is tépték. Ez a sors jutott például a *Berner Tagblatt* külön-kiadásának, amelyben Bukarest elestét jelentette. És így tovább. Arra nézve különben, hogy az ententisták garázdálkodása mire vetemedhetik, legjellemzőbb az, hogy megesett, hogy Bern utcáin békésen sétáló német internáltakat is inzultáltak – a művelt franciák...

Hogy a francra Svájc nagyobb és kisebb városaiban a welschek sok esetben mennyire elkésérítették az ott letelepedni kívánó németek, osztrákok, sőt magyarok életét, arról sokat lehetne beszélni. Főleg a központi hatalmak olyan képviselőivel szemben viselkedtek ellenségesen, akikről tudták, vagy sejtették, hogy nem az entente ügyét kívánják szolgálni: ezekkel még azt is megtették, hogy lakást se akartak adni nekik, vagy ha adtak, valami ürügy alatt ismét felmondtak. \Altalában, aki nem dicsekedhetett az entente jóakaratóval, az a legválogatottabb zaklatásoknak volt kitéve és melyik magyar vagy osztrák, vagy pláne német dicsekedhetett ezzel? Szóval, az entente Svájcban is épp olyan intoleranciát igyekezett kifejteni mindenkivel szemben, aki nem hitt például a „szövetségesek” szent háborújában és a közeli „biztos győzelemben”, mint akár a maga országaiban. Mert hogy erőszakos és semmitől vissza nem rettenő propagandájuk révén ellenfeleink elérték azt, hogy olyan atmoszférát teremtsenek, amely ügyüknek kedvezett, azt nem lehet tagadni. Még sok német értelmű svájci is hitetlenül rázta fejét, ha valaki azt próbálta magyarázni nekik, hogy a központi hatalmak pusztulása nem egészen bizonyos, noha az entente buzgó fullajtárjai folyton és fáradhatatlanul fűjték is a közeli győzelem harsonáit ... A sokszoros szövetség közigazdasági üzelvei is termékeny talajra találtak a

gyakran kopár svájci tájak között. Valutánk-nak itteni nagyfokú elértéktelenedésére is alig-hanem nagy befolyással voltak a francia-angol és amerikai politikától inspirált mesterkedések. A márka és a korona árfolyamának sülyedése egyébként is kedvelt témája volt az ellenséges lapoknak: pénzünk romlását az eljövendő harc-teri vereség előhírnökéül szerették feltüntetni és bizony a keresni szerető derék svájciak nem voltak mindig képesek szembeszállni e nem-csak anyagi, hanem morális hatásra alapított üzérkedésekkel... Szerencsére ezek a sanda pénzügyi műveletek is éppúgy csődöt mondot-tak, mint az entente egyéb fondorlatai; a va-luta romlása Svájcban nagyon kínosan érin-tette azokat a magyarokat vagy osztrákokat, akiknek itt kellett élniök, de azt a célt, amit el-lenfeleink akartak elérni, hogy az otthonmara-dottak „morál”-jára hassanak, nem tudták el-érni. Bármily szomorú volt is, hogy jó darabig egy korona csak 37 centimet ért, odahaza ezt nem fogták fel olyan tragikusan, mint a wel-schek és az ententisták szerették volna.

Eleinte azt hittem, hogy talán minket, ma-gyarokat mégis csak megkülönböztetnek majd némileg a „boche”-októl, de aki méltánylást, igazságérzetet, vagy pláne megértést vár a franciáktól inspirált semlegesektől, az ugyan elvárhat a végítélet napjáig. A szép Svájcban is csak nagy ritkán észleltem a magyarság ügye iránt való rokonszenvnek némi megnyilat-

kozását. Bizony, az a nagy meg nem értés, amelyet ellenfeleink körében magunkat illetőleg tapasztalhattunk, a „semleges” országokban is megvolt. Nemzeti törekvéseinket – a múltban és jelenben egyaránt – nem méltányolják, sőt nem is igyekeznek ránk vonatkozó hiányos ismereteiket pótolni, ha az ember figyelmezteti őket ezekre. Mindezekből azonban korántsem óhajtanám azt a tanulságot levonni, hogy talán a nagy és kis kultúrnemzetek kegyeinek fokozottabb keresésével igyekezzünk magunkat ismertetni és méltányoltatni: óh! nem. Sőt azt merném ajánlani honfitársaimnak, hogy jusson eszükbe Ibsen egy mondása: „aki egyedül akar lenni, az legyen erős.” Számítunk tehát csak a magunk erejére, hisz a világháború megmutatta, hogy van. És ezzel elbűcsúzom Helvetia hótakart bérceitől, amelyek mintaszerűen semlegesek.